

ДНЕВНИКЪТЪ

(стенографски)

на

XVII-то обикновено Народно събрание.

Първа извънредна сесия.

XXV заседание, срѣда, 7 май 1914 г.

(Открито отъ председателя г. д-ръ Д. К. Вачовъ, въ 3 ч. 15 м. слѣдъ пладне)

Прѣдседателъ: (Звъни) Засѣданието се отваря. Г. секретарь ще прочете имената на тѣзи, които отсъствуватъ, за да се констатира кои присѣствуватъ.

Секретарь д-ръ Н. Георгиевъ: (Прочита списъка. Отсъствуватъ г. г. народнитѣ прѣдставители: Константинъ Апостоловъ, Салимъ Ахмедовъ, Иванъ Багаровъ, Павелъ Генадиевъ, Дѣлчо Георгиевъ, Иванъ Гешовъ, Василь Димчевъ, Константинъ Досевъ, Величко Кознички, Личо Личовъ, Тодоръ Лукановъ, Никола Мушановъ, Начо Начевъ, д-ръ Василь Нейчевъ, Маню Облаковъ, Кръстю Пастуховъ, Александъръ Пенчевъ, Георги Поповъ, Христо Радойковъ, д-ръ Еню Разпоповъ, Илия Стоевъ, Теодоръ Теодоровъ, Исмаилъ Хакъ-бей, Никола Хитровъ, Александъръ Христовъ и Крумъ Чапрашиковъ)

Прѣдседателъ: Отъ 243 народни прѣдставители отсъствуватъ 26; налице сж 217. Има достатъчно число народни прѣдставители, за да се пристъпи къмъ разглеждане въпроситѣ по дневния редъ.

Прѣди това, ще съобща на г. г. народнитѣ прѣдставители исканитѣ отпуски.

Търновскиятъ народенъ прѣдставителъ г. Цанко Бакаловъ иска, по важни домашни причини, да му се разрѣши 3-дневенъ отпускъ, начиная отъ 8 того. Прѣдседателството му е разрѣшило.

Търновскиятъ народенъ прѣдставителъ г. Илия Кирковъ иска 3-дневенъ отпускъ, начиная отъ 8 того. Сжщо прѣдседателството му е разрѣшило.

Старозагорскиятъ народенъ прѣдставителъ г. д-ръ Еню Разпоповъ сжщо иска 3-дневенъ отпускъ, начиная отъ 5 того. Прѣдседателството му е разрѣшило.

Бургазкиятъ народенъ прѣдставителъ г. д-ръ Йорданъ Нейовъ иска да му се разрѣши 2-дневенъ отпускъ, на 5 и 6 того. Прѣдседателството му е разрѣшило.

Пловдивскиятъ народенъ прѣдставителъ г. Дѣлчо Георгиевъ е искалъ 6-дневенъ отпускъ, начиная отъ 5 до 10 того включително. Прѣдседателството и нему е разрѣшило.

Врачанскиятъ народенъ прѣдставителъ г. Маню Облаковъ, по болѣзнени причини, е искалъ 4 дена отпускъ, начиная отъ 5 того. И нему е разрѣшено.

Постъпило е запитване отъ търновския народенъ прѣдставителъ г. Недѣлко Атанасовъ къмъ г. министра на войната, съ слѣдующето съдържанне: (Чете)

„Прѣзъ врѣме на балканскитѣ войни маса войници отъ нашата армия се провиняватъ въ разни прѣстѣпления, затова се намиратъ подъ сждъ и слѣдствие. Мнозина отъ тѣхъ сж освободени подъ гаранция и подписка, а грамадната имъ часть гниятъ и мратъ въ затворитѣ и участъцитѣ, може-би съвсѣмъ невинно, безъ присѣди.

„Какво мисли да стори съ всички тѣзи провинени войници г. министърътъ на войната?“

Това запитване ще се изпрати въ прѣписъ на г. министра и той ще съобщи, въ кой четвъртъкъ ще даде отговоръ.

Пристъпваме къмъ питанята.

Г. Недѣлко Атанасовъ, търновски народенъ прѣдставителъ, е отправилъ питае къмъ г. министра на финанситѣ.

Желае ли, г. Недѣлко Атанасовъ, да го развите или самъ да го прочета?

Н. Атанасовъ: Азъ ще го развия.

Прѣдседателъ: Имате думата.

Н. Атанасовъ: Г. г. народни прѣдставители! Издрѣжката на народнитѣ учители е легнала, споредъ нашия законъ за народното просвѣщение, върху общинитѣ, окръжитѣ и държавата. Искало се е принципътъ на децентрализацията на всички държавни управления, тѣй много желанъ отъ всички, да бжде запазенъ и въ областта на управлението на народнитѣ училища. Възъ основа на този принципъ още нашитѣ първи законодатели сж наредили, што издрѣжката на първоначалнитѣ учители да бжде изключително отъ общината, а по-послѣ — отъ общината и държавата. Бѣше врѣме, прѣди 12—13 години, когато народниятъ учител получаваше за четири мѣсеца заплата направо отъ общината. Но тогава изплащането ставаше много трудно по разни причини — нѣма да се спирамъ на този въпросъ — и вслѣдствие на тѣзи затруднения въ изплащането заплатитѣ на учителитѣ, министъръ Шишмановъ направи едно измѣнение въ това отношение, като

вписа изплащането заплатата на всички учители от основните училища въ бюджета, а запази прибирането на сумите от общините тъй, както беше по-рано — една трета от заплатата на учителя да се прибира от общините. После, министър Муханов взема че вписа това въ самия законъ, въ чл. 91 отъ закона за народното просвещение, отъ общината да се взематъ за първоначаленъ учител 450 л., а за прогимназияленъ 900 л., като тѣзи части отъ учителските заплати се минатъ по приходната частъ на бюджета съ специално перо — „доходи отъ общините и окръжията за поддържане училищата“, както го имаме наредено и въ сегашния бюджетъ. По-послѣ тая сума се видѣ малка за издръжката на учителите и бившето министерство я увеличи: отъ 450 л. на 540 л. за основенъ учител и отъ 900 л. на 990 л. за прогимназияленъ учител. Обаче, продължаваше да се събира отъ общината. Сместилъ на това вписване е такъвъ, какъвто е вложенъ още въ първото законодателство, че общината изплаща на учителя по една трета отъ заплатата, и такъвъ смисълъ е имало това вписване, когато се е редило и новото законоположение, като се запазва правото на общината да плаща само една трета отъ заплатата за учебната година. За това никога община не е протестираа; даже общините, когато искатъ увеличение на персонала, прѣдвидятъ прѣдварително издръжка за увеличението персоналъ.

Нужно беше да изтъкна това на прѣдставителството и да се спра на друго обстоятелство. Сега, прѣзъ време на мобилизацията и войната, народното учителство трѣбваше да се яви подъ знамената, както се явиха всичките български войници. На 17 септември, съ обявяването на мобилизацията, на всички народни учители се спрѣ заплатата до 1 слѣдующиятъ мѣсець. На всички учители, които бѣха офицери, не имъ се изплащаха заплатите като учители, т. е. една трета, вземаха като офицери. После, една голѣма частъ отъ учителите не можаха да си взематъ мѣстата, и много общини останаха съ непопълненъ персоналъ. Слѣдуюмата се заплати на учителите, която се плати отъ общините, не се даде на учителите, а се прибра отъ държавата. На всички учители, които бѣха подъ знамената до демобилизацията, се плащаше по $\frac{1}{2}$ отъ тѣхната заплата, обаче държавата прибра всичките суми отъ общините, слѣдуюми се по чл. 91 отъ закона за народната просвѣта, прѣдвидени въ гл. VI отъ приходната частъ на държавния бюджетъ. Вие знаете, че $\frac{1}{2}$ отъ заплатата се плащаше на учителите по закона, който се нареди прѣзъ времето на войната отъ министра на финансите г. Теодоръ Теодоровъ. Сега, като на народния учител не се даде напълно заплатата, и ако речемъ да повърнемъ двѣте трети отъ заплатите на учителите, то споредъ признанието на г. финансовия министъръ, специално само по Министерството на народната просвѣта г. финансовиятъ министъръ трѣбва да повърне на учителите 10 милиона лева, отъ които, както азъ смѣтамъ, $3\frac{1}{2}$ милиона лева сж взети отъ респективните общини. Имамъ, слѣдователно, ние едно положение, че общините сж дали на държавата $3\frac{1}{2}$ милиона лева, които пари не сж раздадени на учителите. Г. финансовиятъ министъръ направи прѣдъ насъ едно изявление, че нѣма да повърне тия суми на държавните служаци, респективно на учителите. Ако има такъвъ въпросъ, ние ще се изкажемъ по него, но азъ тѣй поне разбрахъ отъ неговите думи по-рано. Обаче, ако се задържатъ тия пари въ държавната казна, тѣ ще минатъ въ общия бюджетъ на държавата, и ще бѣде една голѣма несправедливостъ, ако ние тѣзи $3\frac{1}{2}$ милиона лева не повърнемъ на съответните общини, които сж ги дали за заплати на учителите, и които заплати не сж раздадени на учителите. Азъ моля г. министра на народ-

ната просвѣта да вземе това подъ внимание, като замоли същевременно г. финансовия министъръ, щото всички тия суми, които и безъ туй нѣма да помогнатъ на общото държавно съкровище, нѣма да спасятъ България, които сж суми на общините, да имъ ги повърнемъ, като влѣзатъ направо въ училищните фондове. Затѣ всички излишѣци по училищните фондове влизатъ въ училищните фондове.

Затуй азъ питамъ г. финансовия министъръ, не мисли ли той да повърне тия суми на общините и да минатъ тѣ по училищните фондове.

Прѣседателъ: Има думата г. министърътъ на финансите.

Министъръ Д. Тончевъ: Г. г. народни прѣдставители! Питането, което повдига г. Недѣлко Атанасовъ, само по себе си е интересно, но то е разрѣшено съ закона за одрѣжките въ размѣръ на $\frac{2}{3}$. Всичките чиновници, които не отидоха подъ знамената и останаха на извѣстни служби тукъ, споредъ този законъ, получаваха $\frac{1}{3}$, вмѣсто $\frac{2}{3}$. $\frac{2}{3}$, които се одрѣжаха, споредъ закона, отъ заплатите на самите чиновници, били тѣ учители или други, одрѣжаха се въ полза на държавното съкровище, безразлично отъ какъ е тѣхниятъ източникъ, да-ли той е отъ чисто държавното съкровище или вноса отъ общините. И понеже законътъ, съ който се направиха тѣзи одрѣжки, има смисълъ, че тѣ отиватъ въ полза на държавното съкровище, безразлично отъ сж тѣхните източници, Министерството на финансите счита, че не може да се повърнатъ, макаръ и да сж били внесени частично отъ общините.

Това е моятъ отговоръ.

А. Стамболийски: Не протестира ли г. министърътъ на просвѣтата?

Недѣлко Атанасовъ: Азъ желая, г. министре, да ми цитирате, въ кой членъ на закона е казано „безразлично?“

Прѣседателъ: (Звъни) Моля, не прѣкъсвайте.

Министъръ Д. Тончевъ: Когато държавата жертвува толкова за войната и въ единъ такъвъ тежкъ моментъ е намѣрила за необходимо да намали чиновническите заплати въ размѣръ на $\frac{2}{3}$, азъ мисля, че тѣй сжщо и общините могатъ да направятъ тази жертва; тя е за общото дѣло; освѣнъ това повърщането на тия пари би нахвърнило значително държавното съкровище.

Прѣседателъ: Г. Недѣлко Атанасовъ! Доволенъ ли сте отъ отговора на г. министра на финансите?

Н. Атанасовъ: Г. г. народни прѣдставители! Прѣди да депозирамъ това питане, четохъ и самия законъ за двѣте трети, и поне азъ не можахъ да намѣрия въ него изриченъ текстъ, който да казва: „безразлично отъ идатъ тия двѣ трети отъ заплатите на държавните служаци“, които се одрѣжаха. Бихъ желалъ г. министърътъ на финансите да ми цитира такъвъ текстъ отъ този законъ.

Менъ ми е чудно даже, защо и г. министърътъ на народната просвѣта така хладнокрѣвно се отнася къмъ единъ въпросъ — въпросъ за училищните фондове — който въпросъ, прѣди всичко, него най-много трѣбва да интересува. Азъ не мога да си обясня това хладнокрѣвие.

Мене не може да ме задоволи такъвъ единъ отговоръ на г. министра на финансите, защото държавата, ако имаше нужди, както и имаше, тя трѣбваше да намѣри срѣдства да задоволи тия нужди, тѣй както намѣри 10 милиона лева да плати на своите офицери, а не да отиде да ограбва общините.

Азъ протестирамъ противъ хладнокръвното отнасяне къмъ този въпросъ на г. министра на правосъдната.

Министъръ П. Пешевъ: Азъ отдавна съмъ искалъ това.

Прѣдседателъ: Слѣдва питането на народния прѣдставителъ г. Константинъ Бозвелиевъ. (Смѣхъ)

Нѣкой отъ крайната лѣвица: Най-сетнѣ.

Прѣдседателъ: Има думата г. министъръ-прѣдседателъ.

Министъръ-прѣдседателъ д-ръ В. Радославовъ: Вашето питане, г. Бозвелиевъ, не е на дневенъ редъ, защото прѣди него има още нѣколко; обаче Вие нѣколко пѣти настоявате и искате безъ друго да Ви се отговори.

Свѣдѣния по точкитѣ, които сж изложени въ Вашето питане, още не сж пристигнали. Ако желаете, почакайте още малко, ще Ви отговоря на всичко, но сега не мога, защото Вашето питане се касае до избори, извършени въ два окръга — Старозагорскиятъ и Врачанскиятъ. По-хубаво е да печакате, докато ми дойдатъ свѣдѣнията. Ако искате сега да Ви отговоря, ще кажа, че нищо не знамъ.

К. Бозвелиевъ: Какъ не можахте въ 35 дена да съберете свѣдѣния? Имате ли власт надъ подвѣдомственитѣ си?

Министъръ-прѣдседателъ д-ръ В. Радославовъ: Касае се за нѣколко общини, а не до една. Свѣдѣнията сж поискани своевременно.

Прѣдседателъ: Има питане, направено още на 31 мартъ отъ народния прѣдставителъ г. Найчо Цановъ, което се отнася до телеграмитѣ отъ 27 и 28 мартъ на галовскитѣ общински свѣтници.

Има думата г. Найчо Цановъ.

Н. Цановъ: Г. г. народни прѣдставители! Това питане стана много баятъ.

Прѣдседателъ: Два пѣти е отлагано, само защото Васъ Ви нѣмаше.

Н. Цановъ: Азъ ще го прочета само. Трѣбваше още на другия денъ да се отговори, защото това е чисто въпросъ на питане, а на запитване. Ако остана недоволенъ отъ отговора на г. министра, азъ ще го прѣвърна на запитване. Ето защо, азъ само ще го прочета. (Чете)

„Съ двѣ телеграми, изпратени до Васъ, до нѣколко народни прѣдставители и до нѣкои столични вѣстници, жителитѣ и общинскитѣ свѣтници на с. Галово се оплакватъ, че двама старши и нѣколко младши стражари блокирали селото и искали насила да разтурятъ общинския свѣтъ и да натрапятъ на селото за кметъ нѣкакъвъ стамболистъ.“

„Питамъ Ви, г. министре, какви сж Вашитѣ свѣдѣния по тая случка и какви разпореждания сте направили по оплакванията на жителитѣ и на свѣтниците отъ с. Галово по горнитѣ двѣ телеграми?“

Азъ ще прочета, г-да, и телеграмитѣ, защото сж много характерни. Тѣ трѣбва да останатъ записани въ дневницитѣ на Народното събрание. Аслж нѣма какво да прибавя повече къмъ тия телеграми. Едната телеграма е отъ 27 мартъ, подадена е отъ с. Галово, Орѣховско, отъ свѣтницитѣ Т. Кузмовъ, И. Деновъ, Цѣно Петковъ, и гражданитѣ Петковъ, Вѣтковъ, Вѣто Тодоровъ, Цвѣтко Миловски, Моловъ, подписитѣ незавърнени: (Чете) „Има ли закони въ злощастна България? За какво е прѣдначалена поли-

цията, да назначава кметове ли и разтуря свѣти и да крои всевъзможни обвинения и актове и разкарва и арестува невинни хора? Става три дена селото ни блокирано отъ двама старши и четири души стражари искатъ насила да оставятъ кметъ стамболистъ, въпрѣки законно произведенъ изборъ на 3 мартъ и изпратени книжа. Грозни вандалщини, нежелателни, неминуеми. Молимъ, обуздайте вълненията имъ. За послѣдствията не отговаряме“. И на слѣдния денъ се подава друга телеграма тоже до г. министра и въ прѣписъ до нѣколко депутати: (Чете) „По Ваша ли заповѣдъ двама старши и 7—8 души стражари сж дошли да разтурятъ законно избранъ, едва утвърденъ общински свѣтъ, и оставятъ тричленна комисия. Имате ли да наредите освобождение селото ни отъ черкезкия плѣтъ? Стига 5—6 дена тероръ. Подобни произволи и въ Конго не върваме да сж възможни. Докога ботушѣтъ на слугата стражаръ свободно ще тѣпче конституцията, законитѣ и господаря народъ? Що за автономия общинска е туй? Дѣ е редѣтъ, законността, споменати въ тронното слово? Населението потресено. Ще повтори Галиче, Дуранѣ-кулакъ. Молимъ бързите Ви разпореждания, иначе за послѣдствията не отговаряме“. Подписали: за 100 души галовчани. Орѣховска околия, общински свѣтници: Иванъ Деновъ, Кеко Петковъ, Георги В. Райковъ, Вѣто Василевъ и Миловски.

Г. г. народни прѣдставители! Азъ подадохъ своето питане на 28 и 29 мартъ и мислѣхъ още на другия денъ да получа отговоръ. Сега засега ще моля г. министра, до когото сж изпратени прѣписи отъ тѣзи телеграми, да освѣтли Народното събрание и мене, като народенъ прѣдставителъ, какви сж тѣзи случки и какво е сега положението. Защото отъ свѣдѣнията, които имамъ, се вижда, че и досега въ това село се прапатъ стражари, за да се насилятъ общинскитѣ свѣтници да напуснатъ властта, или да избераатъ и да турятъ за кметъ онова лице, което иска властта.

Прѣдседателъ: Има думата г. министъръ-прѣдседателъ.

Министъръ-прѣдседателъ д-ръ В. Радославовъ: Г. г. народни прѣдставители! Като се прочетатъ тѣзи телеграми, всѣки ще помисли, че въ България владѣе пълна анархия, и особено, че такава има въ това село. Такова впечатление ми направиха тия телеграми, когато ги четохъ и въ в. „Балканска трибуна“; обаче, за честѣта на доброто управление, подобно нѣщо не е имало въ това село. Тия телеграми сж поржчани за извѣстни вѣстници, които много обичатъ да лансиратъ беззакония и произволи.

Министъръ Н. Апостоловъ: За извѣстни вѣстници.

Министъръ-прѣдседателъ д-ръ В. Радославовъ: Заявявамъ, че въ с. Галово не е имало нищо подобно.

К. Лулчевъ: А, има си хасъ.

Н. Цановъ: (Нѣщо възразява)

Министъръ-прѣдседателъ д-ръ В. Радославовъ: Ако желаете да Ви кажа, че е вѣрно, и да си седна, то е друго.

Прѣдседателъ: Не желаете ли да Ви отговори г. министърътъ.

Министъръ-прѣдседателъ д-ръ В. Радославовъ: Изложеното въ телеграмитѣ отъ 27 и 28 мартъ отъ нѣкои галовски общински свѣтници е лъжовно. Ето истината. На тѣзи дати въ с. Галово е имало всичко на всичко единъ коненъ стражаръ и двама пѣши

стражари. Първите двама сж били изпратени по изпълнението на нѣкаква си прѣписка, а вториятъ е изпратенъ по провѣрка на беглика. За разтуряне на общинския съвѣтъ не е имало нито помисълъ. Никой не е искалъ да се разтури този общински съвѣтъ. На нѣкоп отъ тѣзи стражари е било възложено отъ началството имъ да повърнатъ изборните книжа, защото били непълни, нередовни и неподписани отъ прѣседателя, общинския съвѣтникъ, а само отъ 5 души съвѣтници. Който желае може да провѣри самитѣ книжа. Тѣзи стражари се завършатъ обратно още на 29 мартъ, а не както мисли г. Цановъ, че тѣ сж били тамъ, за да изнасятъ съвѣтниците и да поставятъ за кметъ нѣкой си стамболовистъ, безъ да казва името на тоя стамболовистъ!

Министъръ Н. Апостоловъ: Безъ име.

Министъръ-прѣседателъ д-ръ В. Радославовъ: Оплакватъ се противъ дѣйствиата на полицията, затуй, защото орѣховскиятъ околийски началникъ е повърналъ на Галовския общински съвѣтъ единъ протоколъ № 5 отъ 5 мартъ 1914 г., съ който се иска да се одобри едно прѣдварително устно споразумѣние, взето на 3. По покана на новоизбрания общински кметъ съвѣтниците се събрали на съвѣщание и взели слѣдното рѣшение — любопитно е да го чуятъ г. г. народнитѣ прѣдставители: (Чете)

„1. Че зданието, въ което се помѣщава досега общината никакъ не отговаря, защото е полусручено; съвѣтъ малко — тѣсно — и засдно съ кръчма.

„2. Намѣри се годно зданието на Ивана Кръстевъ, което е на площада верѣдъ селото и по-обширно, съ насмна стойностъ 10 л. мѣсечно, дѣто въ едно най-кжсо врѣме да се прѣнесе канцеларията.

„Наемната стойностъ отъ 4 мартъ 1914 г. заная прѣдъ да се изплати по разходния параграфъ... отъ бюджета отъ... л. Това прѣдварително рѣшение днесъ узаконяваме съ настоящия протоколъ, който въ три завѣрени прѣписи да се прѣдстави на врачанския окръженъ управителъ чрѣзъ орѣховския околийски началникъ за одобрение“. Подписали петъ души; ето имъ и имената: (Чете) „Кузовъ, Петковъ, Василковъ, Деновъ, Ранковъ“. Когато околийскиятъ началникъ получилъ този протоколъ, който се е направилъ прѣдварително по устно споразумѣние, прѣди да стане изборътъ, околийскиятъ началникъ много справедливо поврѣща протокола обратно въ селото. Защото, както видѣхте, споразумѣнието се касае да се напусне досегащото здание на общинското управление и да се наеме зданието на нѣкой си Иванъ Кръстевъ съ 10 л. мѣсеченъ наемъ. Всичкиятъ шумъ е за 10 л. мѣсеченъ наемъ. (Смѣхъ въ дѣсницата) Това е главната и съществена причина за недовољството на тия г. г. съвѣтници, които сж съ разтревожени чувства противъ „черкезкото“ управление на българската полиция въ с. Галово. Това сж достовѣрнитѣ свѣдѣния по питането на г. Цанова.

Той се сърди, че не съмъ му отговорилъ веднага. Това не ми бѣше възможно, защото нищо не знаехъ. Днешнитѣ свѣдѣния държа отъ окръжния управителъ, отъ околийския началникъ.

Тѣзи обяснения само мога да дамъ по питането на г. Цанова, и вѣрвамъ, че ще остане благодаренъ, защото, за жалостъ, не е вѣрно онова, което е изказано въ телеграмитѣ, не е основание да се протестира противъ толкова „омразното“ управление на днешното правителство. (Ражоплъскане отъ дѣсницата и отъ дѣсниия центъръ)

Прѣседателъ: Има думата г. Найчо Цановъ.

Н. Цановъ: Г. г. народни прѣдставители! Слѣдъ отговора на г. министра на вътрѣшнитѣ работи,

нѣма, освѣтъ да взема актъ отъ неговитѣ думи. Ще видя, ще провѣря, защото азъ нѣмамъ никакви свѣдѣния, освѣтъ полученитѣ тогава телеграми. Само че, менъ ми се струва, единъ отъ г. г. прѣдставителитѣ на Врачанския окръгъ изъ Раховска околия ми каза, че, дѣйствително, и слѣдъ тѣзи дати сж ходили стражари, за да искатъ да турятъ за кметъ едно лице, принадлежащо на народно-либералната партия.

Й. Йоновъ: Кой е този депутатъ? Отъ Раховската околия съмъ и азъ; може да помислятъ хората, че азъ съмъ ти казалъ.

Н. Цановъ: Който и да е.

К. Лулчевъ: Не е Йоновъ.

Н. Цановъ: На всѣки случай, азъ ще се повърна по този въпросъ и, може-би, ще обърна това питане въ запитване, ако дѣйствително се увѣря, че околийскиятъ началникъ и окръжниятъ управителъ сж подвели г. министра на вътрѣшнитѣ работи.

Прѣседателъ: Врѣмето по правилника за питанията мина.

Пристапваме къмъ първия пунктъ отъ дневния редъ.

Съгласно чл. 14 отъ вътрѣшния правилникъ, слѣдващиятъ народенъ прѣдставителъ по редъ, г. Йорданъ Йоновъ, отстъпва мѣстото си на г. д-ръ Никола Генадиевъ.

Има думата г. д-ръ Никола Генадиевъ.

Д-ръ Н. Генадиевъ: (Отъ трибуната) Г. г. народни прѣдставители! Прѣдложението, за да се произведе анкета по войната, се посрѣщна съ съчувствие отъ всѣка една страна въ народното прѣдставителство. Мисля, всѣки разбира, че тази анкета е необходима. Подиръ войни, които не сж се свършвали тъй трагично, както се свършиха двѣтъ войни за насъ, въ други страни е имало анкети, за да се издири вината на ония лица, които сж причинили зло на държавата си или на народната отбрана, за да се откриятъ грѣшкитѣ и да се попрѣчи да се повтарятъ тѣ. У насъ тя е по-наложителна. Нѣма примѣръ въ историята, единъ малтъкъ народъ въ кратко врѣме да се издигне тъй високо, както се издигна българскиятъ народъ въ края на 1912 г., и послѣ да познае такова грозно падение, на което ние сме живи и страдащи свидѣтели. Да достигнемъ въ едномѣсечно вояване до положение безсмѣтно завидно, между другитѣ балкански нации, и слѣдъ това да се протака войната безъ никаква цѣль, безъ никаква причина, да се изтощаватъ срѣдствата и силитѣ на народа, и съ редъ систематически грѣшки да се докаратъ ония неминуеми послѣдствия, които доживѣхме, да се изяде въ три недѣли едно царство, и да остане истината неразкрита, това ще значи, да не се надѣваме вече на бѣдѣще, това ще значи, да увѣковчимъ грѣшкитѣ и прѣстѣпленията; а такова не е мнѣнието на българския народъ.

Но има и друга една причина, за която се налага анкета. Ние сега ликвидираме една епоха и подкачаме друга. Нашето поколѣние живѣ съ надеждитѣ и блѣновѣтъ за обединението на българския народъ, които се олицетворяваха въ санстефанския договоръ. Каквито форми политиката да ни е принуждавала да избираме, за да постигнемъ това обединение, туй е било идеалътъ, който се е таилъ въ сърцето на всѣки единъ българинъ. Тоя идеалъ ние не можахме да постигнемъ, благодарение на неуспѣхитѣ, които лесно можеха да бѣдатъ прѣвидени. Ние заживѣваме една нова епоха; трѣба вече при други, потрудни условия да поставимъ на нова основа градежа, който сме се надѣвали въ младинитѣ си да издигнемъ съ силитѣ и трудоветѣ на нашето поко-

лѣние. И ако въ надвечерието, въ прѣдградието, при вѣтѣпането въ тая епоха, ние не издиримъ всички грѣшки, които сѣ извършени въ миналото, има се сериозно опасение, че пакъ можемъ да впаднемъ въ заблуждения, че пакъ можемъ да направимъ грѣшки, че пакъ могатъ да се извършатъ нѣща неоправими.

Не партизанска злоба трѣбва да ни ръководи, и въ всѣки случай мене тя не ме въодушевява. Въ политическия си животъ изпиталъ съмъ всички горчивини, отъ клеветитѣ до куршума, и никога това не ме е накарало да не гледамъ съ снизхождение на проявлението на права, които ние сме наслѣдили отъ робството. Има нѣщо, което стои по-високо и отъ личната вражда и отъ партизанското увлѣчение: то е бѣдѣщето на тая страна, то сѣ интереситѣ на народа. И когато пристѣпваме къмъ тая анкета, трѣбва да бѣдемъ проникнати отъ идеята, че ние въ нея ще влѣземъ като хора безпристрастни. Може би тукъ му е мѣстото да се кажатъ прѣдварителни думи за правата и длѣжноститѣ на анкетната комисиия.

Въ печата се изнесоха мисли, които не сподѣлямъ. Размѣритѣ на анкетата сѣ опрѣдѣлени отъ самата война. Правата на анкетната комисиия трѣбва да бѣдатъ ограничени и длѣжноститѣ ѝ трѣбва да бѣдатъ точно посочени. Въ други страни, въ Белгия, твърдѣ отдавна, въ Франция отскоро, има специаленъ законъ за парламентарнитѣ анкети. Тамъ, дѣто нѣма специаленъ законъ, хората се ръководятъ отъ прецедентитѣ. Желалъ бихъ ние да се ръководимъ отъ прецеденти не у насъ, но въ други по-просвѣтени държави. Да отхвърлимъ всичко онова, което не би прѣпоръчало българския парламентъ, и да усвоимъ всичко, което е гаранция за безпристрастие и гаранция за хората, на които дѣлата се анкетиратъ. Въ единъ вѣстникъ срѣцнахъ, че се имало намѣрение да се даватъ на анкетната комисиия права на съдебенъ слѣдователъ, че бившия министъръ-прѣседателъ г. Гешовъ щѣли да го призоватъ тукъ и щѣли даже да искатъ екстрадицията му, за да даде своитѣ показания. Ако такова е намѣрението на нѣкой народенъ прѣдставителъ, той трѣбва да прѣдложи това съ особенъ законопроектъ. И азъ ще гласувамъ противъ такъвъ законопроектъ. Додѣто анкетата става на основание на чл. 106 отъ конституцията, подобно нѣщо не може да стане, защото основниятъ законъ разграничава властитѣ въ България. Законодателната властъ не може да се мѣси въ съдебната, безъ да изложи на опасностъ правата на гражданитѣ. За да се измѣни това положение, би трѣбвало, слѣдователно, не съ приемото на едно четене едно прѣдложение, формулирано на основание чл. 106 отъ конституцията, да се постанови, че ще става анкета, но би било необходимо да се внесе особенъ законопроектъ, защото той само може да измѣни съществующитѣ законоположения. Разбирамъ, че анкетната комисиия е длѣжна и има право да се освѣтли по всичкитѣ въпроси; разбирамъ, че въ пейнитѣ рѣшѣ трѣбва да бѣдатъ дадени всички документи, които се пазятъ въ държавната архива, и че, безъ съмнѣние, може да се прибѣгне до изслушването на лица, които сѣ били отблизо замѣсени въ събитията. Но оттамъ до довеждането насилъ тия лица има пропасть. Анкетната комисиия не може да се освободи отъ обязаността да призове г. Гешова, ако ще се признае върху неговитѣ дѣла, но нѣма право тя непрѣмѣнно да го задѣлжи да се яви той. Не може да се повтори нѣщо непрѣпоръчително, което е ставало въ България; да се върши анкета задъ гърба на хората, скривно отъ тѣхъ, защото то е изворъ и на заблуждения и на злоупотребления. Но, като се призоватъ, всѣки единъ отъ бившитѣ министри има право да се яви и да не се яви, има право да дава обяснения и да не дава обяснения. И въ това отношение не вѣрвамъ да срѣцна противо-

рѣчие, защото нашиятъ законъ освобождава министритѣ отъ задѣлжението да даватъ обяснения, но когато се извършва парламентарна анкета, ами даже когато има прѣдложение за даването имъ подъ съдъ. Така сѣ ограничени правата на анкетната комисиия. Колкото за нейнитѣ атрибути, азъ съмъ наклоненъ да възприема мнѣнието, което се изказа отъ пѣкои оратори отъ лѣвицата, че тая анкета трѣбва да бѣде, колкото е възможно, всестранна, колкото е възможно, по-дълбока. Разбира се, не е възможно въ една формула да се опрѣдѣлятъ точно рамкитѣ, въ които ще се движатъ анкетната комисиия, но не могатъ да бѣдатъ изключени отъ тая анкета и дѣлата, които биха могли да бѣдатъ прѣслѣдвани отъ съдилищата по инициатива на правителството. Народното събрание не само упражнява едно право, то изпълнява единъ длѣгъ, като иска да се проникне въ всички непознати работи по историята на войната, и — колкото и сурона да е думата — въ всички злоупотребления, които сѣ станали по това врѣме. Народното прѣдставителство има право да бѣде освѣтлено, защо войницитѣ сѣ останали голи, защо сѣ били изложени да мръзнатъ въ силнитѣ студове, защо имъ се доставиха шинели и куртки едва прѣзъ лѣтото, защо имъ се достави гнила храна, защо се намѣриха хора влиятелни, които, слѣдъ като извѣстни сухари сѣ били два или три пѣти отхвърлени като гнили, сѣ ги прокарали и сѣ ги изпратили като храна за войницитѣ? Когато се прикрива едно прѣстѣпление, върши се друго, по-грозно. Вмѣсто да бракуватъ тая храна, намѣриха се алчни и недостойни хора да я смѣсватъ съ друга и да я даватъ на ония, които излагаха гърдитѣ си за отечеството, на ония, които даваха кръвта си за България! (Ръкоплѣскане отъ дѣсницата и дѣсна центъръ)

Въ политическо отношение азъ сподѣлямъ мисълта, изказана отъ тая трибуна, че анкетата би трѣбвало да установи отговорноститѣ не само на ония, които сѣ управлявали, защото сѣ били министри, но и на партиитѣ, и на общественитѣ дѣйци, които сѣ имали извѣстно влияние за насоката на събитията. Разбира се, анкетната комисиия не може да издава присѣди, не може да издава постановления, тя не може да каже, че нашата партия се е държала недостойно, че г. Янко Сакъзовъ е поддържалъ винаги едно гледище. Анкетната комисиия ще се старае да разкрие истината. И не мога да разбера, защо всѣки единъ не излѣзе да поеме отговорността за всичкитѣ си дѣла и за изказанитѣ си мнѣния. Вие, г-да, отъ крайната лѣвица сте били противъ войната и го заявявате и сега; вие сте били отъ начало противъ войната — това е вашата система, това е вашето вѣрване. Вие сте били тогава искрени и сега сте искрени; въпросъ е, дали сте вие прави, или ние. Но азъ не съмъ билъ отъ начало противъ войната, азъ съмъ билъ за войната. Нѣмаше защо да излизатъ тукъ нетърпѣливи хора и да ми натякватъ: „Вие, господине, сте проповѣждали войната“. Не по такъвъ площаденъ начинъ съмъ я проповѣдвалъ, както нѣкои се произнесоха, а проповѣдвалъ съмъ я съ подписа си. Това гледище е възприето отъ нашата партия, и ако има извършено прѣстѣпление, прѣстѣпници сме ние, и най-голѣмъ прѣстѣпникъ съмъ азъ; ако е извършена грѣшка, тя трѣбва да падне върху нашитѣ глави; но ако съмъ билъ правъ, нѣма защо да се червя сега и да се отричамъ отъ поведението, което е било дълго и зрѣло обмислено.

Въ тая посока или по-скоро въ тия посоки насочена анкетата, тя е прѣдначена да разкрие истината и да бѣде плодотворна. Ще дойде ли нѣкой до заключение, че има виновници, които трѣбва да бѣдатъ давани подъ съдъ, и че съ тоя въпросъ трѣбва да се занимава парламентътъ, то е единъ въпросъ, който не ме интересува ни най-малко. Ако останѣше

да се произнесат върху него хора, които отъ високо гледатъ на събитията, въ тѣхъ, паче чаяния, ще се намѣри най-големо снизхождение и най-големо великодушие. Но ако въ издирванията си ние се натъкнемъ на факти, които показватъ, че има такава вина, щото ние да нѣмаме право да прощаваме, подъ страхъ да докараме въ бѣдѣще по-голема катастрофа за отечеството, тогава ние трѣбва да изпълнимъ длъжността си, тогава ние би трѣбвало да дадемъ гласа си и да бѣдемъ безпоощадно безпристрастни.

Първиятъ въпросъ, който се явява прѣдъ насъ е: какъ се прѣдприе войната, необходима ли бѣше, оправдана ли бѣше. Да седнемъ да разказваме, че най-големото отъ бѣдствията за народитѣ е войната, че всѣки се отвращава отъ нея, е толкова банално и толкова елементарно, щото нѣма да се отличимъ съ голѣмъ умъ. Бѣдете увѣрени, че онѣзи, на които съдбата бѣ опрѣдѣлила да рѣшаватъ единъ денъ въпроса за война или миръ, сѣ били терзани отъ тая идея, че ще хвърлятъ срѣзцу огъня десетки хиляди български граждани. Кой и да е той — г. Теодоровъ, г. Гешовъ, г. Даневъ — не тѣй леко може да се рѣши на война. Но има моменти, въ които длъжността ти налага, за да запазишъ народа отъ по-големи бѣдствия, за да обезпечишъ неговитѣ интереси, да прибѣгнешъ къмъ това варварско, отживѣло срѣдство, което, нека се надѣваме, въ бѣдѣще ще стане невъзможно. Само въ такива случаи, когато войната е необходима и неминуема, само тогава тя може да намѣри оправданието си. Азъ съмъ поддържалъ тази война, защото заедно съ своитѣ приятели съмъ я считалъ, че е необходима и че е неминуема. Тя фатално трѣбваше да дойде съ наше съдѣйствие, или безъ насъ и противъ насъ, като естествено развитие на източния въпросъ. На единъ отъ етапитѣ на развитието на този въпросъ ние дължимъ своето освобождение. Другия етапъ — ако не смѣтаме съединението на Сѣверна и Южна-България, защото то е по-скоро една мѣничка крачка напредъ — ако имаше нѣкакво срѣдство да се отбѣгне, пѣхмѣ да го отбѣгнемъ. Ако бѣха се изменили условията, ако можеше да се намѣри гаранция за сѣществуването на нациитѣ, които населяватъ Балканския-полуостровъ, извънъ войната, никакво съмѣние нѣма, че пѣхмѣ до тѣхъ да прибѣгнемъ. Но ако такива срѣдства нѣма, и ако войната се налагаше, не можемъ да обвинимъ никого, че я е обявилъ или че билъ нейнъ привърженикъ. На 1878 г. статутътъ на балканскитѣ народи, или по-специално на българския народъ, се опрѣдѣли отъ единъ международенъ договоръ, който не задоволи българската нация, който не отговаряше, нито на възжеленията на народитѣ, които населяватъ полуострова, нито на интереситѣ на европейския миръ. То бѣше една спогодба между амбициитѣ на великитѣ сили. Ние още отъ самото начало знаехме, че това положение нѣма да бѣде трайно, че ще бѣде приврѣменно положение, което може да се продължи година, 5, 10, 20, 30 — нѣщо, което и стана. Защо не бѣше трайно това положение? Нѣма защо да разглеждаме смѣткитѣ на другитѣ държави; заради насъ, за българския народъ, това, което ни удовлетворяваше, то бѣ обединението на българската нация, това, което бѣше необходимо, то е сплотяването на българския народъ отъ всички кѣтове. Нѣма защо да се очудваме, че тази плодотворна идея на национализма, която е създавала настоящето и бѣдѣщето на италианския и на германския народи, въодушевяваше и насъ. На това сплотяване ние можехме да осовемъ бѣдѣщето си, на него можехме да се надѣваме, за да упражнимъ, сплотени, по-големи усилия, така щото да достигнемъ до онази абсолютна независимостъ като държава, заради която не само мечтаемъ всички, и ние отъ тая страна (Сочи дѣснищата), и вие отъ лѣвищата, отъ

30 години насамъ, но и се боримъ. Сѣществуването на България отъ освобождението досега е една върволица отъ борби и усилия за обезпечаване нейната независимостъ. Когато България бѣ създадена, въ Европа, рѣдко имаше хора, които вѣрваха, че ще утрае повече отъ 5 години; въ ума на нѣкои дипломати бѣше прѣдназначена да стане чужда плячка. Ние се борихме. Първата голѣма битка дадохме въ 1885 г. на Сливница и я спечелихме. Слѣдъ това продължихме да се боримъ, докато фактически българскиятъ народъ стана независимъ, а формално независимостъта се прогласи въ 1908 г. Но истинската независимостъ е въ българската нация, въ обединението на българския народъ и въ придобиването на граници, които да ни обезпечатъ да не зависимъ отъ нѣкоя друга държава, въ придобиването на граници, които да ни даватъ свободенъ изходъ на Бѣло-море. Ако тия идеи не се правятъ на нѣкои идеолози, трѣбва да ни обвините всички, цѣлия българския народъ, съ рѣдки изключения. И ако, за да се даде по-малко благовидна форма на тѣзи възжеления, това се нарича плячка на чужда земя, заедно съ пристанищата, заедно съ морския брѣгъ, позволете ми да ви кажа, че българскиятъ народъ отъ хиляда години насамъ се бори за едно нѣщо — за земя. Но ние не желаемъ чуждото, ние желаемъ земята, която ни принадлежи, това, което смѣтаме, че е наша бащиния, това, което е населено съ българи и оросявано съ потѣта на българитѣ, а другото, къмъ крайбръжнито, макаръ и да нѣма българи, ние го искаме като абсолютна необходимостъ за нашето сѣществуване. Това е откровеното наше мнѣние, това е билъ нашиятъ идеалъ.

По какъвъ начинъ ние смѣтахме да го осъществимъ изъ единъ пътъ подиръ нашето освобождение? Тогавашиятѣ политики, въ оная идилическа епоха, когато всички бѣхмѣ върующа, мислѣха, че ни е останенъ отъ Царь-Освободителя единъ завѣтъ — Санстефанска България — и него завѣтъ ние, освободенитѣ, когато укрѣпнемъ и се засилимъ, сме длъжни да го изпълнимъ; въ него врѣме, въ тогавашиятѣ идилически врѣмена за българската политика, казвамъ, ако българинътъ бѣше попитанъ, щѣше да отговори, че ние ще осъществимъ Санстефанска България, защото за нея рускиятъ народъ е лѣлъ кръвта си и пакъ ще дойде да я лѣе; че когато се вдигнемъ, задъ насъ ще бѣде генералъ Скобелевъ. Послѣ събитията ни научиха, че всички могатъ да иматъ интереси, че, както ние имаме право да диримъ изходъ на свободно море и да се обединимъ съ нашитѣ брѣя, тѣ и другитѣ държави иматъ интереси, които нѣма да отсѣпятъ прѣдъ нашето желание, и колкото по-силни сѣ тия държави, толкова тѣзи интереси ставатъ по-уважителни, или, както ги наричатъ въ дипломатията, по-легитимни. На 1885 г., напр., ние видѣхме, че едно дѣло, което трѣбваше да възбуди съчувствие у всички свободолюбиви нации, не се посрѣсна съ еднакъвъ ентусиазъмъ. Нашето обединение се оспори отъ великитѣ сили, отъ всички велики сили отначало, оспори се и отъ една страна, която дължи свободата си на подобна революция — отъ Сърбия, и до такава степенъ, щото ни объяви война. Но и сърбитѣ защитаваха своитѣ интереси: въ него моментъ тѣ се борѣха за надмощие на Балканския-полуостровъ; когато се биеха на Сливница, тѣ се биеха за Скопие и Битоля. Въ нея епоха отъ народитѣ, съ които заедно бѣхме участвували въ борбата за освобождение, гърцитѣ бѣха много далечъ и на тѣхното съчувствие нито можехме да се надѣваме, нито да разчитаме; сѣрбитѣ се обявиха противъ насъ; единички вѣрни на традициитѣ останаха ромѣнитѣ: по врѣме на сръбско-българската война тѣ се водиха твърдѣ коректно и тѣхниятъ благоволителенъ неутралитетъ даже ни обезпечи извѣстни изгоди. Но минаха се

нѣколко години — азъ мисля, че началото на новата ромѣнска политика датира отъ 1896 г. — ето че и ромѣнитѣ захванаха да се безпокоятъ отъ засилването на България и, въ случай на едно нейно увеличение, да прѣдвяватъ претенции. Това се появи често въ печата отъ 1898 г. насамъ, толкова шумно и вѣскателно, колкото ние се намирахме, по вина отъ една или друга страна, въ по-лоши отношения съ нашата съседка; но, въ всѣки случай, то прие формата на една политическа доктрина, която въ бѣдѣше трѣбваше да туряме въ смѣтката си. И когато вече въ Македония народътъ почна да се пробужда, когато се остави разумната и мудра политика на Стамболова да се използва турското прѣтелство, за да се развива нашиятъ народъ, когато оставихме тази политика на Сърбия и Гърция, и прѣждевременно се възприе революционната система, тогава трѣбваше да се разиска въпросътъ: по какъвъ начинъ ние ще постигнемъ обединението си, когато знаемъ, че на една велика сила, отъ едната или другата страна, не можемъ да разчитаме, освѣтъ ако нашитѣ възжеления съпадатъ съ интереситѣ на тази сила и особено когато знаемъ, че безъ намѣсата на великитѣ сили, ние имаме тукъ между дребнитѣ достатъчно съседни, които да могатъ да парализиратъ всичкитѣ наши дѣйствия, когато знаемъ, че и Сърбия иска отъ Македония, когато знаемъ, че и Гърция иска отъ Македония, когато знаемъ, че и Ромѣния иска отъ България. Ето защо се възприе идеята, която се усвои отъ всички тукъ, въ Народното събрание, въ 1901 г., идеята за автономия на Македония. Тя бѣше една политическа идея. Ония, които я прѣгърнаха като миролюбци, вървѣха паралелно съ ония, които бѣха най-малко миролюбци, но които не желаеха да излагатъ българския народъ на излишни жертви, които считаха тази идея като една необходимостъ, като единъ етапъ. И затуй тази идея не се прие нито отъ сѣрби, нито отъ гърци. Българскиятъ народъ можеше да намѣри достатъчно основание да се сплоти около тая идея, всички партии можеха да я възприематъ, защото ние съ нашитѣ съперници се намирахме въ положението на онѣзи двѣ жени, които се явили прѣдъ сѣда на Соломона. Магехата майка казва: „Заколи дѣтето, разсѣчи го и дай ми половината“; а майката казва: „Нека остане цѣло, та въ чиито ще рѣцѣ да бѣде, но да е живо“. Ние се борѣхме за цѣлостта на Македония, защото знаемъ, че е българска, а нашитѣ съперници заявиха: „Не желаемъ да възприемемъ тази идея, защото ние сте ни изпрѣварили, защото въ петъ години отгорѣ Македония ще бѣде българска и, когато речете да се навѣсите отъ София, съединението на Македония съ България ще стане“.

Съ тази идея бѣше роднина и идеята за балканската федерация. Тя дѣйствително е боржуазна идея. Тя е изникнала въ умове, които сж се старали да намѣрятъ едно разрѣшение такова, което да удовлетвори всички наши искания, които смѣтаме законни и което да не ни изложи на излишни опасности. Въ балканската федерация ние сме търсили опора противъ посѣгателството на великитѣ сили. Въ балканската федерация сме се старали да слѣдемъ всички законни искания и всички апетити, защото друго разрѣшение, извънъ нея, трѣбваше да стане съ ножъ и можеше да го прѣдприеме човѣкъ или нация, която се чувствува много по-силна отъ другитѣ.

Забѣлѣжете, че дипломатитѣ повече отъ 100 години само дѣлѣтъ между великитѣ сили Европейска Турция. И дипломатитѣ, и тѣхнитѣ чада се увѣрватъ отъ денъ на денъ, че, извънъ ловкитѣ хитрини на канцеларитѣ, има други елементи, които движатъ народитѣ и направляватъ събитията, има други социални условия на развитие на нациитѣ, които сж по-силни отъ всички сплетни и комби-

нации на дипломатитѣ. И тогазъ, когато постоянно се свързватъ договори или се водятъ прѣговори за подѣлбата на Турската империя, естественото развитие, това, което животътъ създава, това, което творятъ нациитѣ, населващи тази земя, е било: една по една да се издигнатъ тѣзи нации и да ставатъ независими. Този е истинскиятъ пътъ, въ който ние можехме да намѣримъ разрѣшението на източния въпросъ. Тамъ сж крие идеята на ония, които сж прѣдлагали да направимъ балканска федерация заедно съ Турция. И бѣдете увѣрени, че ако това нѣщо бѣше възможно, идеята щѣше да бѣде лесно прѣгърната. Но федератитѣ ставатъ по два начина: по взаимно съгласие и съ мечъ. Швейцарската република е днесъ федерация на кантони, които дълги години сж били въ война помежду си, но когато варварството у жителитѣ на Швейцария изчезна, когато тѣ достигнаха до извѣстия степенъ на цивилизация, до такава степенъ, щото днесъ всѣки отъ насъ трѣбва да гледа съ дълбоко почитание на тая малка цвѣтуша и лобръ уредена република; когато гражданитѣ на разнитѣ кантони достигнаха до туй съзнание, тѣ се обединиха, за да бѣдатъ по-силни, както желаемъ да се обединимъ и ние съ нашитѣ сънародници, за да бѣдемъ по-силни. Има, обаче, нации, които сж достигнали до степенъ на развитие много по-висока, отколкото ние и които не сж могли да осмѣествятъ нито народно обединение, нито федерация, освѣтъ съ сила. Най-прѣсвѣтъ примѣръ е Германия. А тукъ, на Балканския-полуостровъ, едничѣтъ пътъ, когато се споразумѣхме и когато Европа повѣрва, че между християнскитѣ нации на Балканския-полуостровъ, поне за това само, защото неприятелѣтъ имъ е общъ, е настанало вече съгласие и братска любовъ, още въ момента, когато се подписваше договорътъ, още не изсъхнало масилото, у нациитѣ съюзници — ако не у всички дѣятели, които сж взели участие въ туй дѣло, поне у нѣкои отъ тѣхъ — е имало намѣрение да ни изневърятъ; и още въ днитѣ, когато пролѣтата заедно кръвъ ни кръсти въ братство, тѣ, когато отидоха въ Македония или избиваха българскитѣ учители, или нагло заявяваха, че никакъвъ договоръ не сѣществва, че тѣхната сила, тѣхната воля, това ще бѣде бѣдѣщиятъ договоръ. Защо? — Затова, защото, колкото тоя менталитетъ да крие въ себе си зародиша за бѣдѣщи опасности, за бѣдѣще разложение, сегашното културно състояние на хората съ тая умственостъ не имъ позволяваше да вършатъ, освѣтъ това, на което бѣхме печални свѣдѣтели. И ако искахме конфедерация на Балканитѣ, тя можеше да се осмѣществи, но слѣдъ като една отъ държавитѣ стане по-силна — не защото желаемъ да бѣдемъ по-голѣма държава отъ другитѣ, не затова, че ме блазни идеята да се гордѣя, че ние сме заповѣдници на полуострова, но защото това е политическа необходимостъ и безъ нея не виждамъ възможностъ за осмѣествяване на балканската конфедерация.

При все това, каквито и да сж били насокитѣ, по които сж трѣгнали българскитѣ политически партии и българскитѣ политически мѣже, каквито и да сж били комбинациитѣ, върху които нашиятъ умъ можеше да се спира за едно бѣдѣще осмѣествяване на нашия идеалъ, опасността отъ подѣлба на Европейска-Турция не бѣше изчезнала. За да не говоримъ за миналото отъ по-далечни врѣмена, ще ви спомня прѣдложението, направено на 1895 г. отъ князъ Лобановъ, за подѣлбата на Европейска-Турция. Слѣдъ това на 1897 г. ние сме свѣдѣтели на морското съгласение, подписано на 1902 г. Нѣма защо да разправямъ какво зная върху тайнитѣ клаузи на този договоръ, защото нито насъ интересва това нѣщо, нито трѣбва да си въобразяваме, че намъ прѣдстои да се занимаемъ непрѣмѣнно съ тия въ-

проси. Но истината е, че това мюрцегско съглашение можеше да доведе, въ отсъствие на други фактори или при слабостта на други фактори, въ момента на една криза, която би настанала въ източния въпрос, до подѣлба на Европейска-Турция, и щомъ великитѣ сили взематъ участие въ тая подѣлба, за дребнитѣ ще остане твърдѣ малко. А ние, дребнитѣ, като желяхмѣ да основемъ своята независимостъ извънъ опеката на великитѣ сили, нѣма никакво съмнѣние, че съ всичката си ревностъ трѣбваше да се боримъ противъ осъществяването на подобенъ планъ за подѣлбата на Европейска-Турция отъ великитѣ сили.

Но защо пъкъ непрѣмънно подѣлба на Турция, защо непрѣмънно криза? Не можеше ли събитията да се развиватъ по такъвъ начинъ, щото, нито да се измѣни териториалното състояние на държавитѣ, населващи Балканския-полуостровъ, нито да се произведатъ смутове и въстание, нито да избухне война? Кризитѣ въ източния въпросъ наставатъ периодически. Висмаркъ го е казалъ на 1887 г. въ райхстага, когато искаше да успокои своитѣ съотечественици, че понеже по източния въпросъ кризитѣ и войнитѣ произхождатъ горѣ-долу единъ пѣтъ. на 25 години, въ него врѣме нѣма защо да се безпокоятъ. Криза трѣбваше да се очаква, защото ония социални условия, които сж пораждали кризитѣ въ минало врѣме, отъ 100 и повече години насамъ, не сж се измѣнили, и ония интереси, които сж ръководили разнитѣ фактори, вземащи участие въ живота на Балканския-полуостровъ, не сж били удовлетворени и не сж били измѣнени. Слѣдователно, фатално, ако не днесъ, подиръ година, подиръ двѣ, подиръ три, трѣбваше да настане моментъ, въ който кризата щѣше да избухне. И ако балканскитѣ народи или нѣкои отъ тѣхъ бждатъ готови да извлѣкатъ всичката полза, която смѣтатъ, че е законна, щѣха да се намѣсятъ въ тая криза и щѣха да извлѣкатъ полза. Ако тѣ забравѣха не само задачата си, но и прѣмъия си дългъ и своето бждще, щѣше да се намѣри кой да се възползува. Всичкиятъ въпросъ е въ момента, когато ще изкочи кризата и въ политическото състояние, както на великитѣ сили, така и на малкитѣ държави на Балканския-полуостровъ. А че кризата приближаваше, ние го виждахмѣ. Откакъ се подкачиха въстанията въ Македония, не идеята за да се объяви война, а идеята за немигуемостъ отъ една война трѣбваше да се ражда навсѣкждѣ, и само у насъ се намѣриха хора, които да оспорватъ, че тая война щѣше непрѣмънно да дойде. Слѣдъ като прѣживѣхмѣ тревожни врѣмена на 1903 г., на 1904 г., та до 1907 г., виждаше се едно относително успокоение, защото българското правителство бѣше рѣшило, прѣдъ видъ на ония причини, за които дълго ви говори вчера г. Теодоръ Теодоровъ, прѣдъ видъ на риска, на който можеше да се изложи България, ако объяви война сама, да се възползува отъ настроението на великитѣ сили и да изходатайствува, а ако стане нужда, да наложи реформи въ Европейска-Турция, прѣимуществено въ Македония и Одринско, кждѣто живѣятъ българи, съ помощта на великитѣ сили. Тия реформи съ мюрцегското съглашение се осуетиха. То не бѣше съглашение да се даватъ реформи и нѣма защо да се прѣструваме на наивни за угодата на тогоръ или оногоръ и да вѣрваме на нѣща, които не сж и които ще ни изложатъ, като хора малоразумни. Но по-послѣ, когато слѣдъ свѣршването на руско-японската война съглашението между Русия и Австрия прѣстана да има дълбоки причини, когато, вслѣдствие пострѣйката на желѣзницата въ Санджака, формално се разкжса туй съглашение, английската инициатива, на която по-напрѣдъ се противѣха, малко-помалко проникна и тя взе една опрѣдѣлена форма въ 1908 г. прѣзъ пролѣтѣта при свиждането

на руския императоръ и английския кралъ въ Ревалъ. Това е, което очакваше българското правителство, това е, което ние дебнѣхмѣ, и това е, което можеше да ни даде единъ мандатъ; не защото като се възпротиви Турция да даде реформи, великитѣ сили ще рекатъ: елате да видимъ, да-ли ние българитѣ можете да свѣршите тази работа, ами защото при удобенъ политически моментъ, при извѣстни политически условия, можехмѣ да вземемъ насила тоя мандатъ, безъ да има рискъ отъ международни усложнения, рискъ отъ изхода на една война и рискъ отъ алчнитѣ апетити на съседитѣ, които ще бждатъ толкова по-наенаситни, колкото ние ще бждемъ по-изтопчени. Но слѣдъ ревалската срѣща младотурската революция измѣни възгледитѣ, прѣди всичко, на английската политика и тогава трѣбваше почти всичко минало да се заличи и да се гради нанова смѣтка. Българитѣ въ Турция направиха лояленъ опитъ — и може да се рече, че въ българското обществено мнѣние тази мисль се посрѣщна съ съчувствие — за братско споразумѣние съ турцитѣ. Не у турския народъ трѣбва да търсимъ вината, ако не се постигна това, което ние гонѣхмѣ, защото турскиятъ народъ е извѣстенъ, но централното управление не можа да разбере критичността на момента и отъ день на день вече, не само че се отдалечаваше деньтъ, въ който можехмѣ да се споразумѣмъ, но наблюдаваше моментътъ, въ който трѣбваше да се уловимъ за гърло. Отъ една страна провъзгласяването на българската независимостъ отъ друга страна анексията на Босна и Херцеговина отъ Австрия бѣха сигналъ, за да се види Турция принудена да приложи програмата на хората, които направиха революцията: не само да се приготви въ военно отношение, не само да не пощади нищо за да бжде военно силна, но и още да отстрани въ земитѣ си всички причини за външна намѣса, като прѣобърне всички жители въ турци по единъ или другъ начинъ, съ принудително изселване, съ обезземелване, както бѣше замислилъ Митхадъ папа съ закона за тацититѣ, и съ други по-жестоки мѣрки, на които бѣхте свидѣтели въ врѣме на разоржжаването, както въ Македония, така и въ Албания.

Какви сж били стремекитѣ на турската политика, това е извѣстно, това е очевидно, то скача прѣдъ очитѣ ни, когато виждаме какви трескави приготовления сж правѣха за засилването на войската. То се издаваше още въ политиката, която Високата порта прѣдприе спрѣмо България подиръ независимостъта, която бѣше по-скоро политика на прѣдизвикателство, отколкуто политика на успокоение. Хората, които сж просветели въ работитѣ, неизвѣстни на широката публича, знаятъ много добрѣ, че на 1910 г. Махмудъ Шефкетъ папа бѣше казалъ на едно отъ най-виднитѣ европейски дипломати въ Цариградъ, че му трѣбватъ още три години да приготви турската войска, за да бие България. Сжщиятъ човѣкъ въ 1908 г. казваше, че нѣма прѣпятствие да влѣзатъ българскитѣ войски въ Цариградъ, защото Одринъ тогава не бѣше укрѣпленъ, толкова оръжие нѣмаше турската войска и самата войска не бѣше тѣй приготвена. Но отъ 1908 г. до 1910 г. се направиха много, продължаваше да се работи въ този духъ, и всѣки единъ виждаше да приближава моментътъ — отъ една страна съ военното засилване на Турция, отъ друга страна съ приложението на програмата за вътрѣшната политика на империята — въ който стѣлкновението щѣше да се наложи, и ако правителството на г. Гешова бѣше го избѣгнало, то щѣше да дойде нѣколко мѣсеци или години по-късно. Най-краснорѣчиво доказателство, че войната бѣше неминуема и неизбежна, е тази ирония на съдбата, че на ония, които се показваха най-миролюбиви, които бѣха най-искрени туркофили, на тѣхъ бѣ прѣдрѣшено да обявятъ войната.

Нѣма да отивамъ лотамъ, да се впускамъ въ партизански обвинения и да пригрѣпамъ всички площадни подозрѣния, за които г. Теодоровъ говори вчера тукъ. На 1897 г., когато воюва Гърция, народняшкото правителство не бѣше прѣдателско, че не е обявило война на Турция. Не, правителството на г. Стоилова добръ направи, че не обяви тогава война, защото не можеше да я изкара. Нито политическото положение, нито състоянието на българската войска позволяваше такъвъ рискъ. Но правителството на г. Стоилова, дѣто съ двѣ думи се съгласи да кротува и успокои Високата порта, а не прибѣгна до мобилизация, за да извоюва нѣщо повече за Македония, направи една голѣма политическа погрѣшка. По-късно въ 1906 г. нѣкои мислятъ, че бѣше благоприятенъ моментъ да се обяви войната. Прѣдъ васъ стои единъ човѣкъ, който е прѣкаралъ много безсънни нощи. Азъ я смѣтахъ тази война, като български политически дѣятелъ, неминуема. Азъ я очаквахъ и тази война можеше да ме засегне по-близо мене, именно по причина на произхождението ми. Безъ съмнѣние между българитѣ отъ разнитѣ краища никога не е имало разлика нито въ чувствата, нито въ убѣжденията, и днесъ повече отъ всѣкога, защото повече отъ всѣки другъ пѣтъ, отъ всѣка друга епоха е разпокъсвано нашето отечество, обединението на българскитѣ сърца е по-силно. Но ще разберете, че тая война, която можеше да вълнува мисълта на всѣки политически мѣжъ, менъ, който съмъ взелъ участие въ подготовлението на войската и въ въоръжаването на българската армия и който очаквахъ свободата на родната си земя, повече можеше да вълнува. Но мислите ли, че е тъй лесно да се рѣшишъ на война, безъ да знаешъ какво ще правятъ съседитѣ? Обвиняватъ ни за тайни договори. Ние тайни договори не сме сключвали; ние сме били противъ тайнитѣ договори и противъ чл. 17. Това, което се стараехме, когато сключихме договоръ съ Сърбия, договоръ, отъ който сърбитѣ се отказаха и не го прокараха въ Скупщината, и мислѣхме, че сме усѣли въ него моментъ поне да ги склонимъ, е да прѣгърнатъ и тѣ заедно съ насъ идеята за автономията на Македония, защото по никой начинъ не бѣхме съгласни на подѣлбата на Македония. Но въ момента, когато войната е била близка, когато можеше единъ индидентъ да я прѣдизвика, хората, които носѣха отговорностъ, хората, които сж доказали прѣзъ живота си, че не ги е страхъ да изложатъ себе си, да изложатъ живота си, но които носятъ грамадната отговорностъ да пратятъ други хора на смъртъ, спирали сж се да мислятъ дълго, да-ли е вѣрно, че нѣма другъ изходъ и че врѣмето е настанало. А нито на 1906 г., нито на 1907 г. моментътъ не е билъ благоприятенъ, за да извлѣче България всичкитѣ ползи, които можеше да очаква. Може-би, ако сжщото правителство бѣше управлявало на 1908 г., тогава да обявѣше войната и тогава тя можеше да се свърши въ три недѣли само съ автономията на Македония безсъмнѣно. Но всѣки може да прави възражения, а може и да не избухнѣше войната, въ всѣки случай, това сж нѣща, върху които нѣма защо сега-засага да се спирамъ. Това, което ни интересува, то е: на 1912 г. войната била ли е близка, била ли е неминуема, била ли е необходима; можеше ли българското правителство да я избѣгне?

На 1912 г. настана кризата, г-да, криза въ източния въпросъ, която се изразяваше въ двѣ направления: война на Турция съ една велика сила и вътрѣшни смутове — смутове не само тамъ, кждѣто бутноватъ сж класически, въ Йеменъ, но и въ арнау-утлука, който не бѣше се вдигалъ още въ този възраждающъ се албански народъ, възраждането на когото ние посрѣщнахме съ съчувствие. Въ това врѣме дезорганизацията въ самата турска столица

бѣше достигнала до такава степенъ, че ако него моментъ не издебнѣхме да обявимъ война, може-би, по-късно щѣше да бѣде мѣчно, и българското правителство, което е мислѣло по този въпросъ отъ порано, което е работѣло по този въпросъ, не на 1912 г., ами още една година по-прѣди, на 1911 г., и вече притежаваше сключени договори и съ сърбитѣ и съ гърцитѣ, защото, ненадѣюше се на собственитѣ сили на българския народъ, не е смѣяло да се хвърли въ борба безъ да бѣде подкрѣпено, българското правителство мислѣше ли да избѣгне войната или мислѣше да обяви войната? Това, което ние можехме да кажемъ открито, и което правителството открито говорѣше на Европа, то е, че се боримъ за правдини въ Македония. Ако тия правдини бѣха дадени, не само всѣкакъвъ протекстъ на България да обяви война щѣше да изчезне, но и всѣкакво правствено право на българското правителство да праща българскитѣ сипове на касанища щѣше тъй сжщо да изчезне. И азъ не се съмнѣвамъ въ искреността на г. Теодорова, който ни казва: „Ако бѣха се осмислѣли реформитѣ, такива, каквито ги искахме ние, нѣмаше да прибѣгнемъ до война“. Разбира се, всѣко едно правителство щѣше да мисли като васъ. Ако ви дадатъ безъ война такива дълбоки реформи, които ще подготвятъ въ кратко врѣме едно бѣдѣно, каквото вие ще добиете съ война, а, може-би, по-хубаво отъ това, което ще добиете съ война, нѣма съмнѣние, че нѣма защо да се пролива кръвъ, нѣма защо да се изтошаватъ силитѣ на българския народъ. Но фактитѣ говорятъ, че правителството на г. Гешова, по съображения, може-би, които сж съвършено оправдателни, не е мислѣло да отбѣгне войната и е било рѣшено да докара работитѣ до война. Азъ си обяснявамъ това нѣщо само по единъ начинъ.

Я. Сакжзовъ: Вие казвате, че войната бѣше неизбѣжна, а въ сжщото врѣме казвате, че можеше да се избѣгне.

Д-ръ Н. Генадиевъ: Не съмъ казалъ, че можеше да се избѣгне.

Я. Сакжзовъ: Така казахте.

Д-ръ Н. Генадиевъ: Не е вѣрно. Не ме прѣкъсвайте и слушайте внимателно, за да не турите въ устата ми работи, които не съмъ говорилъ. Правителството на г. Гешова, може-би, затова, защото, смѣташе, че по никакъвъ начинъ не ще се постигне възраждането на реформи, че, въ всѣки случай, оноа турско съпротивление, което се яви въ нотата отъ 1877 г., въ наджечернето на обявяването руско-турската война, пакъ ще се прояви, може-би, по тази причина правителството е мислѣло, че войната е неизбѣжна, че тя не може сега да се избѣгне и че не трѣбва да се избѣгне. Но правителството, споредъ документитѣ, е било рѣшено да прибѣгне до война и е направило всичко зависящо отъ него да прибѣгне до война. За да дамъ успокоение на г. Сакжзова, ще кажа, че, споредъ моето мнѣние, и да не бѣше правителството направило всичко възможно, за да не отбѣгна войната, тя пакъ щѣше да се наложи. Ние тукъ говоримъ само върху единъ въпросъ, да-ли е вѣрно твърдението, че правителството се е старало да избѣгне войната, или за себе си е било рѣшило, че ще воюва.

Но като изхождамъ отъ положението, че войната се налагаше, че не трѣбва да чака едно правителство общественото мнѣние да му посочи неговия дългъ, а когато се касае за такива сждбоносни въпроси, правителството трѣбва да подготви общественото мнѣние; като изхождамъ отъ положението, че тази война се налагаше, като една фатална необхо-

димост, ако бяхме я избъгнали, тя щеше да ни се наложи при по-неблагоприятни условия, при по-силно въоръжение на нашия противник, при по-малко сплотяване, може-би, на съюзниците, при всичко, че условията, които правителството на г. Гешов създаде, не бяха особено благоприятни; като изхождам от това положение, че войната се налагаше и че тя беше възприета от българския народ като средство за осъществяване не на една мечта, не на един младежки идеал, не на един идеал, за който е достоен един зрело мислящ мъж, един идеал, на който е достоен да се пръдаде цял един народ; като изхождам от положението, че войната, пръгърната от народа, можеше и тръбваше да ни докара всички ония облаги, които можах да поставя на здрава основа бюджетното развитие на българския народ, аз намирам, че правителството на г. Гешов не е направило никаква грешка. И ако войната, наложена по историческа необходимост, желана от българския народ за осъществяване на неговите идеали, ако тая война не беше се предприела, водила и привършила с пръстивно лекомислие, ако тая война беше водена разумно и беше свършена тогава, когато българският народ я свърши, подиръ Люле-Бургаз, националният дух щеше да бъде силен, нямаше да се явяват тук витии, които да се хвалят, че още преди войната сж пръдричали катастрофата, нямаше да се явяват хора, които да въздигат малодушието въ политическа добродетел, нямаше да се чуваме укори към онъзи, които сж желязли войната, отъ лица, които сж пръдждали народа въ деня на мобилизацията и сега сж промъкват въ редоветъ на противниците на войната. Войната, сама по себе си жестоко и варварско средство, когато е справедлива, когато е неминуема, когато е необходима — не е война, отъ която тръбва да се отвращаваме, и политическите мъже особено тръбва да говорят за нея слъд зрело обсъждане.

Но всичкият въпрос е: издебна ли се моментът, обяви ли се войната при всичките гаранции за успъхъ, води ли се войната и сключи ли се по такъв начинъ миръ, щото българският народ да извлече всичките блага, които да отговарят на огромните негови жертви? Тамъ е въпросът, който ни интересува. Въ това отношение вие чухте тук ръчът на почитаемия софийски народен пръдставител г. Теодоръ Теодоровъ, който ви обясни, че правителството, въ което той е участвувал, е взело всичките мърки, за да бъде войната подготвена военно, за да бъде въоръжението пълно, за да има дрехи въ складоветъ — въ границите на възможното, разбира се, защото никоя война въ историята не е била пълно подготвена — и че тая война, тъй сжщо, е била подготвена политически по начинъ, щото да обезпечи на българския народ ония облаги, които той е очаквал от нея. Тамъ е заблудението. Това, което ще остане слъд свършването на анкетата въ историческите дни, които живъемъ — защото ние, г-да, днес пишемъ история — това, което ще остане, което ще излъже наявъ, което досега грижливо се е крило, то е, че всичките нещастия на българския народ въ тая печална епоха от двъ години произхождат отъ това, че хората, които управляваха, не съзнаваха своите длъжности къмъ отечеството, сж поставяли партизанските спитереси по-високо отъ интереситъ на България, щадяли сж своята отговорност, и въ моменти на велики събития нито умът имъ, нито сърцето имъ не сж се издигали до висотата на пръживяната епоха, която изискваше жертви безогледни пръд олтаря на отечеството. (Бурни ражоплъскания отъ дъсницата и дъсния центъръ)

Войната се била пръдриела с пълна готовност. Кога можеше да се погрижи за войската правител-

ството на г. Гешова? Щомъ като дойде на власт. И, дъйствително, то се е погрижило. Пръз мъртъ мърсецъ 1911 г. стана провърка на неприкосновения запасъ, който беше вече разхитенъ пакъ отъ демагогство, за да се не гласуватъ суми за военния бюджетъ.

А. Ляпчевъ: Който беше допълненъ.

Д-ръ Н. Геннадиевъ: Който беше разхитенъ, защото г. Теодоровъ не го намъри тамъ. Ако вие мислите, че е имало тамъ дрехи, ще Ви моля, г. Ляпчевъ, . . .

А. Ляпчевъ: Не по-малко, отколкото вие оставихте.

Д-ръ Н. Геннадиевъ: . . . да отправите блъжката си не къмъ мене, ами да се отнесете къмъ г. Теодорова.

А. Ляпчевъ: Не къмъ г. Теодорова, а къмъ Васъ, понеже казвате, че неприкосновениятъ запасъ билъ разхитенъ. (Възражение отъ дъсницата)

Пръдседателътъ: (Звъни) Моля тишина, г-да. Безъ тия пръжжвания: анкетата ще констатира.

Д-ръ Н. Геннадиевъ: Моля, азъ повтарямъ думитъ на г. Теодорова. — На 1911 г. пръз мъртъ мърсецъ направена е провърка и се е оказало, че не достигатъ извѣстни количества въ дрехи и въ припаси. Кога правителството можеше да вземе мърки да попълни тоя недостигъ?

А. Ляпчевъ: То е друго.

Д-ръ Н. Геннадиевъ: Ако живъемъ въ мирно време, ако живъемъ въ една епоха, която ни пръдрича 10—15 години спокойствие, правителството, въ което участвуваше г. Теодоровъ, не беше длъжно да употреби усилия извън нормалните, за да попълни тоя недостигъ. Но ако живъемъ въ време на тревожни, ако пръдвиждаме избухването на криза опасна, на криза сждбоносна, и ако виждаме, че тая криза е близка, правителството е длъжно да се погрижи колкото е възможно по-скоро. Най-рано, споредъ г. Теодорова, това можеше да стане пръз есента на 1911 г. Пръкрасно. На 1911 г., пръз зимата, когато засъдаваше Народното събрание, ние не знаехме нищо. Ние, отъ опозицията — не знаехме да-ли е имало нъкакви изключения, но доколкото азъ знаех лицата, сж които сж ималъ разговори, сж били въ сжщото положение съ мене — ние отъ опозицията нищо не сме знаели. Не сме държани въ течение нито въ комбинациите на правителството нито на събитията, които се приготвяваха. Ще ви кажа нъщо повече, че когато сме искали свѣдѣния, не ни сж давали, или ни сж давали даже неточни. Ние бяхме обявени за турци. Много по-големо довърно имаше тогавашното правителство въ сърбитъ и гърцитъ, отколкото у насъ, българските опозиционери. Но ако ние не сме знаели нищо, правителството на г. Гешова е знаело, че води пръговори вече за съюзъ, на който цялата е да се обяви война на Турция. Какъвъ договоръ ще сключвашъ съ съюзникъ, ако не вземешъ мърки да бъдешъ готовъ? Имали сме въоръжение. Кой ви каза? Питали ли сте компетентни лица? Една провѣрка направихте вие още пръз мъртъ мърсецъ и тя ви доказа, че ако изпратите синовете на българския народъ на война, тж ще бъдатъ изложени на лишения, на студове и опасности, защото нямате достатъчно дрехи за тжх, и видяхме съ очитъ си това, което ни каза г. Кирковъ, за хора, които тръгнаха съ собственитъ си

палта, съ шапки бомбе — азъ го видѣхъ съ очитѣ си. Подиръ люлебургското сражение между войниците, които идѣха отъ Свишовско съ допълнителните дружини, имаше хора облѣчени въ цивилни дрехи, хора, които трѣбваше да спятъ на снѣга съ корава черна шапка на главата си. Имаше възможност да се взематъ всички мѣрки и за дрехи, и за чизми, и за всичко, което съставлява облеклото на войника. Правителството на г. Гешова отпуснало суми. Г. Теодоровъ ви каза, че отпусналъ 33 или 35 милиона лева и въ врѣме на войната — други около 50 милиона лева, та станали 75 или 77 милиона — отпусналъ ги, но ги отпусналъ късно. Прѣди войната, дѣйствително, се взеха мѣрки, за да се набавятъ дрехи. Врѣмето бѣше напреднало и дрехитѣ не можаха да дойдатъ до обявяването на войната. Има тукъ единъ присъствуещъ, който отиде чакъ въ Виена да купува шинели и отиде тамъ подиръ мобилизацията. Зная много добръ, че този недостигъ бѣше въпиющъ и тогава трѣбваше отъ камѣкъ и отъ дърво да намѣримъ нѣкоя дреха, за да облѣчемъ нашитѣ войници. На 1911 г. не можеше ли да стане това нѣщо? Разгрѣщамъ протоколитъ на Народното събрание отъ 1911 г.; тамъ намирамъ едно измѣнение въ закона за отчетността по бюджета съобразно съ идентъ на г. Теодорова; измѣнението е предложено отъ г. Теодорова въ 34 членъ отъ закона за отчетността; изхвърля се този параграфъ, който допуска отъ извънредни приходи да се купува въоръжение и всичко, което е потребно за войската. (Чете) „Сжщото е и за въоръжението, г. г. народни прѣдставители“, казва г. Теодоръ Теодоровъ. — „Вие виждате, че въ този членъ не се говори за въоръжение, а знаете, че въ 1904 г. бѣха ангажирани за въоръжение 120 милиона лева, но дѣйствително изразходвани до 1908 г., защото всички не бѣха изразходвани, 98 милиона лева, и всички се взеха отъ заеми. Запалѣхъ въоръжения отъ заеми не може да ставатъ“. И излага теорията си г. Теодоровъ, че това трѣба да става изключително отъ излишъците по бюджета. Добръ, като финансистъ, г. Теодоровъ е привърженикъ на тая система — никой не му оспорва това право, то е едно мнѣние като всеко мнѣние. Има ли право финансистътъ да поставя тия финансови принципи по-горѣ отъ запаване на страната въ такива изключителни врѣмена, като 1912 г., слѣдъ като сж водени прѣговори за сключване съюзъ за обявяване война на Турция? Тогазъ ли е най-удобниятъ моментъ да прокарашъ тая теория, то е съвършено другъ въпросъ и върху него г. Теодоровъ е абсолютно свободенъ, не му правя упрекъ въ нищо. Но недѣйте идва тукъ да твърдите, че вие сте отпуснали суми. Вие не сте отпуснали, вие не можехте да отпуснете суми. Не само не можахте, вие си прѣпрѣчихте пътя съ това измѣнение, което сте внесли въ закона. И за това, именно, българскитѣ войници нѣмаха дрехи и отидоха на бойното поле голи и боси. Имамъ намѣрение, г. г. народни прѣдставители, да прося вашето снисхождение, да не се спирамъ върху тия въпроси, освѣнъ съ нѣколко думи, защото материята е толкова обширна, че ще ви принудя да ме слушате дълго, или ще ви принудя да ми приложите правилника, за да прѣкрата рѣчта си. Но позволете ми да кажа въ нѣколко думи, които сж необходимитѣ вещи, които можаха да се набавятъ и кои не се набавиха. Кои сж тѣ?

Говорило се е, че правителството е подкачило войната безъ достатъчно артилерия, безъ да се погрижи да си набави единъ артилерийски паркъ — за обсадна артилерия разбирамъ — и, слѣдователно, да има срѣдства, за да прѣдолѣе прѣпятствията, които биха се оказали въ Одринъ или на Чаталджа. Това нѣщо е вѣрно. Може би тая обсадна артилерия и въ други врѣмена би била полезна; прѣди 1908 и

1909 г. тя не бѣше необходима, защото тогава Одринъ не бѣше укрѣпенъ; подиръ 1908 г. стана необходима. Правителството могло ли е да прѣдвиди това нѣщо? Могло ли е на 1911 г. да отпусне кредити за да се набави артилерийски паркъ? Азъ на това отдавамъ голѣмо значение, защото можеха да останатъ живи между насъ нѣколко хиляди души, които безполезно се избиха подъ Одринъ. Извинението, което прѣдстави тукъ прѣдъ васъ г. Теодоръ Теодоровъ, че врѣмето е било късо, заслужава всичкото наше внимание. Ако се остави опити да се правятъ, за да се види каква система ще усвоятъ нашитѣ специалисти и слѣдъ туй да ставатъ поржкитѣ, нѣма никакво съмнѣние, че врѣмето отъ 1911 до 1912 г. е късо, тѣзи топове не можаха да стигнатъ. Но, азъ мисля, че единъ човѣкъ, който води прѣговори и сключва съюзъ за да обявява война, може и материално врѣме имаше, въ една година, да си набави единъ артилерийски паркъ, който нѣмаше да струва нито 120 милиона, нито 20 милиона, а 10—15 милиона лева и които пари можеше да ги намѣри единъ министъръ на финанситѣ по-малко даровитъ отъ г. Теодоръ Теодорова; за него никаква философия не се изискваше — достатъчно бѣше да гласува той кредитъ Народното събрание и който и да е каща съ почекъ за 4—5 години щѣше да го набави. Но г. Теодоръ Теодоровъ, когато се обяви войната, намѣри и 50, и 60, и 100, и 500 милиона лева. Ако се спирашъ върху 10 милиона лева и зарадъ тѣхъ се пазаришъ и излагашъ българскитѣ граждани на избиване, за да не правишъ тоя разходъ, то не само една грѣшка, но една грѣшка тежка, която взема вече друго наименование. Възможно е г. Теодоръ Теодоровъ да е билъ правъ и възможно е въ него моментъ да не се намѣрѣха нѣкъдѣ готови тия топове или да нѣмаха възможностъ специалнитѣ къщи, които се занимаватъ съ изработването имъ, да ги доставятъ въ единъ срокъ отъ една година. Така щото върху него може да се каже, че правъ ли е г. Теодоръ Теодоровъ или не, че врѣмето е било късо, едно нѣщо той не може да отрече, че правителството на г. Гешова не е драснало два реда, за да се освѣдоми поне, нѣма ли възможностъ да се доставятъ тия топове. А то е, което издава психиката на правителството, то е, което издава грижливостъ на правителството, то е, което издава да-ли правителството е имало съзнание, каква тежка отговорностъ лежи надъ него. И тая погрѣшка произлиза отъ друга една грѣшка, отъ тая, че договоритѣ ги сключваха и войната подготвиха хора, които не взеха мѣрки да се обкрѣжатъ съ всичкитѣ необходими свѣдѣния и безъ които фатално трѣбваше да трѣгнатъ въ кривъ път. Азъ не говоря вече за прѣзрителното отхвърляне на съдѣйствието и помощта на опозиционеритѣ, то само по себе-си е една грѣшка произходяща отъ дребнаво честолюбие, и не съмъ азъ, който ще укоря г. Теодоръ Теодорова въ този грѣхъ, защото, доколкото зная азъ — и ако това нѣщо е невѣрно, ще моля още отсега да ме поправятъ — и г. д-ръ Давевъ, и г. Теодоръ Теодоровъ, въ навечерието на войната сж били съгласни и сж възприели предложението, да се образува министерство отъ всичкитѣ партии, но на тая инициатива се е противѣлъ съ необяснима упоритостъ г. Гешовъ.

Г. Теодоровъ: Ще поискамъ думата за лично обяснение и тогава ще Ви отговоря, защото не желая да Ви прѣкъсвамъ. Ще моля думата послѣ за лично обяснение, за да отговоря на този сжщия въпросъ и на всички други, които ще ми зададете и на всички други, които нѣма да ни зададете.

Д-ръ Н. Генадиевъ: Както щете, нека тѣй да е. Азъ не споря, ако не е вѣрно можехте да ми кажете,

че не е вѣрно, ако не желаете можете да не кажете нищо. Но моитѣ свѣдѣния говорятъ, че г. Теодоръ Теодоровъ, както и г. Даневъ, сж разбрали, че въ отсъствието на една личностъ, въ отсъствието на единъ голѣмъ умъ — не ша да употребя по-голѣма дума, при всичко, че събитията ми даватъ това право — въ отсъствието на единъ голѣмъ умъ въ Министерския съвѣтъ, понеже капиталътъ ни, като политически водители въ страната, е ограниченъ, въ таква сѣдобносни врѣмена, като обявяване на война, въ таква сѣдобносни врѣмена, каквито поставатъ на 300—400 години единъ пътъ, длъжностъ бѣше на всѣкого одного да прибѣгне поне къмъ колективния умъ на България. Та, азъ мога да похваля г. Теодоръ Теодорова за тая работа и затуй казахъ: ако имамъ заблуждение, може да ме поправи — то е негова работа да ме поправи или да ме не поправи. Но има друго едно нѣщо, което е свързано съ тази мисль: не само въ навечерието на обявяване на войната, и въ течение на войната, и на развитието на събитията — никога до опозиционниятъ шефове никой не се е допиталъ, никога до тѣхъ не се е прибѣгнало, освѣтъ тогава, когато всѣко бѣше опропастено, и даже въ тия сѣдобносни моменти, когато тѣ сж искали да взематъ отговорностъ и да оставятъ правителството пакъ да управлява, пакъ мѣрѣята посочени отъ опозиционеритѣ не сж били усвоени отъ правителството.

Но има нѣщо, което издава погрѣшността на възгледитѣ на ония, които подготвяха войната. Г. Гешовъ и неговитѣ другари имаха малко понятие отъ отговорноститѣ, които тежатъ и грижитѣ, които трѣбва да се полагатъ, когато се подготвя една война. Бисмаркъ, който имаше поне малко повече умъ отъ г. Гешова заедно съ всѣкиятъ негови другари, когато подготвяше война, не разрѣшаваше всѣкиятъ въпроси самъ, а подготвяше тая война съ началника на щаба Молтке и военния министъръ Роонъ. Той се обкрѣжаваше отъ компетентнитѣ хора. Ами тѣзи господа, които сключватъ съюзъ, слѣдъ като сж го сключили вече, едвамъ на 2 августъ 1912 г., обаждатъ на военнитѣ, и то не имъ обаждатъ съдържанието на договора, не имъ обаждатъ нищо по съюза, а само че иматъ намѣрение да обявятъ война. Тия господа не бѣха се свѣтвали съ военнитѣ по-напрѣдъ, както трѣбваше още на 1911 г., както прибѣгватъ напр. до свѣтнитѣ на г. Данова, който не бѣше членъ отъ правителството. Защо не повикаха военни и да кажатъ: „Ние направихме една провѣрка на 15 мартъ, но азъ, Теодоръ Теодоровъ, съмъ министъръ на финанситѣ, нѣмамъ голѣми военни способности, вие сте тохници, вие разбирате тая работа, вие ми кажете, какво е необходимо за войната?“ Не въ Министерския съвѣтъ на 16 септември 1912 г., трѣбваше да питате военнитѣ, а тогава още, когато сте подготвили договора. И тамъ е грамидната отговорностъ, че помислихте, че вие може да разрѣшавате такива въпроси безъ да прибѣгнете не до колективния умъ на българския народъ, а до мнѣнието на ония поне хора, безъ които никой здравомислящъ човѣкъ никога не може да се рѣши на такава авантюра. Затова именно вие не знаехте, че трѣбватъ или не трѣбватъ топове, затуй вие не сте направили никакъвъ опитъ да си доставите.

Но да оставимъ настрана топоветѣ. Пушки трѣбватъ ли? Азъ нѣма да си служа съ мнѣнието на когото и да било отъ противникитѣ на г. Теодорова. Азъ ще си служа съ мнѣнието на г. Гешова и на Министерския съвѣтъ, за да имъ докажа, че бѣха необходими пушки. Отдѣ знаяха тѣ? На 16 септември сж били свикани началникитѣ на армитѣ въ Министерския съвѣтъ. На 15 септември, както ни оповѣсти г. Гешовъ, тия началници на армитѣ сж били при царя и тамъ сж оставили единъ протоколъ,

като сж казали кои нѣща сж необходими, за да може да се прѣдприеме една война. Военнитѣ сж били викани въ Министерския съвѣтъ на обяснение. Когато тѣ сж се явили тамъ, протоколътъ, даденъ на царя, е билъ въ рѣцѣтъ на г. Гешова. Военнитѣ сж дали своитѣ обяснения. И какво сж казали? За топове нищо не сж казали. Утрѣ ще обявишъ мобилизация. Кога ще купувашъ топове? Разбира се, че нѣма да кажатъ нищо. Но тѣ сж казали, че сж необходими пушки, защото за известно количество хора, ние имаме пушки, но тѣ сж недостатъчни; нѣкои отъ пушкитѣ ще се развалятъ, отъ убититѣ ще се губятъ, отъ раненитѣ може да се захвърлятъ. Тѣ трѣбва да бждатъ замѣнени. Ние нѣмаме сж какво да въорѣжимъ допѣляющитѣ дружини. И ако стане нужда да бжде формирана една нова 100-хилядна армия, която сетѣ сж формира съ стѣгласието на Министерския съвѣтъ, споредъ съобщението на г. Гешова, за нея нѣма и тояги даже. Тѣй шото първото нѣщо, което трѣбва да направите, казали военнитѣ, то е да купите пушки. Не ви сж достатъчни дрехитѣ. Сега ли казвате? За дрехи правителството бѣше прѣдупрѣдено, споредъ признанието на г. Теодорова, на 15 мартъ 1911 г. Нѣма защо да се повтаря още и сега, но и това личи въ протокола на военнитѣ. И не е направено нищо сериозно, за да се докаратъ дрехи. Наистина, опити има за това, и това е едно утегчающе вината обстоятелство за правителството. Правителството е знаело, че не достигатъ дрехи, но, вмѣсто да ги порѣча на българскитѣ фабриканти, то изпратило генералъ Дикова да се скита 3—4 мѣсеца по чужбина и пакъ да не донесе абсолютно нищо. При такива врѣмена вие сключвате договоръ безъ знанието на великитѣ сили и обявявате война не само безъ знанието на великитѣ сили, но и при противодѣйствието на всѣки велики сили до една. За пинели и чизми нѣма защо да прашате въ странство. Или вие сте работили сериозно, и тогава щѣхте на врѣме да ги порѣчате въ България, та въ деня на мобилизацията всѣки да бждатъ налице, или сте вършили работи, които не могатъ друго-лче да се характеризиратъ, освѣтъ като неблагоуразумни. Но за пушкитѣ абсолютно никакво извинение нѣма. България имаше въ деня на мобилизацията палишни хора, които бѣха потрѣбни, потрѣбни на Люле-Бургазъ, потрѣбни за да засилятъ Рилската дивизия, за да завземе тя нѣкои мѣстности въ Македония, да създадатъ на България права тѣй, както си създадоха гърци и сърби. „Протоколътъ е тамъ, казахъ ни го военнитѣ на 16 септември“. Ако е вѣрно, че за пръвъ пътъ военнитѣ сж ви го казали на 16 септември, тогава примордиалната ваша грѣшка излиза наявѣ, че вие водите прѣговори, че вие сключвате съюзъ за война, а никой воененъ не питате, и когато дойде вече денътъ да трѣгвате за граница, тогава питате, стигатъ ли пушкитѣ или не стигатъ. Сериозно ли е това нѣщо, г-да? Но даже и това извинение го нѣма правителството на г. Гешова, защото прѣди да се яватъ военнитѣ на 15 септември въ двореца, прѣди да се яватъ военнитѣ на 16 септември въ Министерския съвѣтъ, дѣто най-много сж спорили съ г. Теодора Теодоровъ — свѣршено естествено, той е министъръ на финанситѣ, военнитѣ ще искатъ много пари, той ще иска да имъ даде по-малко — и дѣто, въ това засѣдане на Министерския съвѣтъ на 16 септември, г. Теодоровъ е изказалъ идеята, свѣршено политична, за бързото прѣкрятване на войната, за интервенция, казвамъ, прѣди това военнитѣ сж били викани на едно свѣщане, само че тамъ не е държанъ протоколъ, на 2 августъ и тогава сж дали сжщото мнѣние: „Ние не сме готови, пушки не достигатъ, патрони имаме много“. И на 16 септември сж казали, че патрони има много, ако се не лъжа, но то е една подробностъ.

Т. Теодоровъ: То е една неистина, а не подробност.

Д-ръ Н. Генадиевъ: Вие, какво мислите, че са казали, че не достигат патрони?

Т. Теодоровъ: Не е истина, че на 2 август военният са казали, че ние имаме много патрони.

Д-ръ Н. Генадиевъ: Да ме прощавате. Вие в тази работа сте свидетел, на когото никой няма да повърва. — На 2 август са говорили същото, каквото са говорили на 16 септември, а именно, че пушки не достигат, не достигат и дрехи. За дрехи, каквото можеше да се направи от 2 август, правителството на г. Гешова го направи. Не съм аз от хората, които ще ви упреknат и в работи невърни. Но за пушки правителството на г. Гешова беше уведомено на 2 август и от 2 август до 16 септември имаше възможност пушките да се купят и докарат в България, и правителството не направи нищо, за да ги докара, а ги поръча подир мобилизацията. Аз ще ви дам и дати. Ще видим кой говори невърни работи. Освѣтъ на 2 август, на 10 август 1912 г. вечерта е станало едно съобщение в дома на генералъ Никифорова, тогавашен военен министър. Присъствующи: Иванъ Евстратиевъ Гешовъ, д-ръ Даневъ, Людскановъ, генералъ Никифоровъ и генералъ Фичевъ. В нея срѣща в дома на генералъ Никифорова, г. Гешовъ предлага, щото войната да бъде обявена в мѣсецъ октомври и г. Даневъ най-енергично го поддържа. И това ли не е вѣрно? Ето тукъ е г. Даневъ, той ще каже. Людскановъ е бил на мнѣние, щото войната да се отложи за напролѣтъ. Г. Людскановъ е заявилъ, че вълнението в страната е повърхностно. Запитанъ е билъ генералъ Никифоровъ, дали офицерството ще стои мирно или ще насили ржката на правителството и ще го принуди да обяви войната. Генералъ Никифоровъ е казалъ: „Азъ отговарямъ за военните, няма да ви насилватъ“. Слѣдователно, войната е обявена отъ васъ, като сте били убѣдени, че тя е необходима. Нѣма защо да се криете, вие кажете си откровенно, обяхте я при убѣждение, че тя е необходима. И нѣма кой да ви върва, ако говорите противното. И азъ съмъ на туй мнѣние, по нѣма защо да ми разправяте: „Ние не мислѣхме да обявяваме войната“.

Т. Теодоровъ: Протоколъ ли е това?

Д-ръ Н. Генадиевъ: На-ли нѣмаше да ме прѣкъсвате?

Т. Теодоровъ: Питамъ Ви, защото такъв протоколъ нѣма, а има това, което Ви е казалъ генералъ Фичевъ.

Д-ръ Н. Генадиевъ: Ей го и г. Даневъ. Вѣрно, на 10 августъ нѣма протоколъ. — Въ него засѣданието е констатирано тъй също недостигъ въ припаси и дрехи и е изказано мнѣние отъ министър-прѣседателя, че мобилизацията ще се извърши, щомъ като турцитъ взематъ да прѣнасятъ войски отъ Азия за Одринъ. Г. Теодоровъ ни разправяше тукъ, че още на 15 мартъ 1912 г. са били поръчани 350.000 индивидуални прѣврѣзки. И той е правъ, то е вѣрно. Защо са поръчани 350.000 индивидуални прѣврѣзки? За туй, защото са мислили, че ще дойде война. Вие можете, г-да, да не бждете безвъзвратно рѣшени на война, и пакъ, като я виждате, че приближава длъжни сте да се приготвите: и пушки да купите, и цѣрове да купите, и всичко да набавите. Вие сте съзнавали тази необходимостъ — и то е вашъ дългъ — на 15 мартъ, защото купувате прѣврѣзки за ранени. Ами че пушките не са ли толкова потрѣбни? Тѣзи

пушки не можехте ли тогава да поръчате? Кое ви е прѣчило? Вотъ на Народното събрание можехте да го имате още прѣвъ есенята на 1911 г. Вие нѣмахте вота на Народното събрание, и когато купихте пушки; измѣните закона, за да можете да ги купите. Постановления на Министерския съветъ за купуване на пушки има нѣколко: едното е отъ 7 дена подиръ мобилизацията, другото е отъ 10 дена подиръ мобилизацията. Г-да! Едно правителство може да каже: „Употрѣбихъ всички старания, за да избѣгна войната, не можахъ да я избѣгна“; едно правителство може да каже: „Прѣдвиздахъ, че войната ще ми се наложи, и вземахъ мѣрки, доколкото ми стигатъ силите, да я подготвя, и въ тия мѣрки не влизаше купуването на обсадна артилерия, защото времето беше много кратко“. Тамъ, може-би, г. Теодоръ Теодоровъ ще намѣри извинение, ако има поне най-малъкъ признакъ, че е направилъ какъвто и да е опитъ да се достави артилерия. Но едно правителство, което ви казва: „Азъ взехъ всички мѣрки да въоръжа България“, слѣдъ като въ момента, когато приготвя войната, не се е допитало до военните и слѣдъ като на 2 и 10 августъ знае, че не достигатъ пушки, слѣдъ като знае, че са готови и може да ги докара за 15—20 дена в България, и не взема мѣрки да ги достави, а праща хора подиръ мобилизацията да ги купуватъ въ Виена — такова правителство не си е изпълнило длъгъ и не може да претендира, че е направило всичко, каквото зависи отъ него, за да подготви въоръжението.

Колкото за цѣрове, можемъ да минемъ този въпросъ съ една дума: то е едно тежко прѣстѣпление, то не е вече една грѣшка. Правителството било отпуснало много пари — 3¼ милиона лева. Правителството, което води война, трѣбва да знае да отпуща пари, или да не води война. Правителството се надѣвало на „Червения кръстъ“. Да, азъ знамъ, че въ време на войната г. Иванъ Евстратиевъ Гешовъ прѣдседателствуваше засѣданията на настоятелството на „Червения кръстъ“ — съ толкова сериозни работи се занимаваше! „Червениятъ кръстъ“ е направилъ всичко, каквото зависѣше отъ него, правителството е направило всичко, за да помогне на „Червения кръстъ“. „Червениятъ кръстъ“ е направилъ повече отъ това, което зависѣше отъ него, защото намѣри срѣдства да плаща заплатата на нѣкои семейства и на бащата, и на жената, и на сина. Но, независимо отъ това, правителството имаше известна длъжностъ. То трѣбваше да вземъ мѣрки да снабди болниците съ необходимото. Прѣврѣзките не са единственото нѣщо, което е необходимо въ случай на война. Правителството е получило прѣвъ мѣсецъ май 1911 г. единъ докладъ отъ г. д-ръ Кирановъ и отчетъ за санитарното състояние прѣвъ 1909 г. Г. д-ръ Кирановъ въ време на войната изпълнилъ ли си е длъжността, това е друга работа.

Нѣкой отъ дѣсницата: Изпълнилъ я е.

Д-ръ Н. Генадиевъ: А правителството, което тогава беше на власт — и единъ отъ неговите най-видни членове беше г. Теодоровъ — подирило ли е тогава смѣтка отъ него? Но, независимо отъ личните убѣждения на г. д-ръ Киранова — той не е нашъ политически привърженикъ — това, което той е заявилъ, поне което се подкрѣпя съ официални документи, него не можемъ да го вземемъ за невѣрно. Вѣрно ли е, че той е прѣдставилъ докладъ? Да. Отпуснати ли са му пари? Не. Г. д-ръ Кирановъ обяснява, защо не са му отпуснати и какъ не са му отпуснати. И това го е написалъ въ вѣстникъ. Говорилъ съ генералъ Никифорова и той му казалъ: „Много пари искашъ. Не мога да прокарамъ това прѣвъ Министерския съветъ. Искай 60 хиляди

лева, но туй 1 милионъ, 500 хиляди лева, това сж много пари". Това да-ли е напълно точно, да-ли паметта на г. д-ръ Киранова го лъже или не го лъже, това е работа между васъ и него, при всичко, че нѣмаме основание да не вѣрваме, че той нѣма да каже истината, когато излиза съ подписа си и когато главниятъ фактъ, че не сж отпуснати пари за прѣвръзки и цѣрове за раненитѣ българи, е безспоренъ, когато за него нѣма никакво съмнѣние. Г. д-ръ Кирановъ обяснява, и че се срѣщналъ лично съ г. Теодорова, и че г. Теодоровъ, съ стила, които го отличаватъ, му е казалъ: „Луцаво, отъ всичкитѣ ти приказки разбрахъ какво искашъ. Пари искашъ. Нѣма пари". Въ бюджетта за 1912 г., значи прѣз зимата, когато тѣзи господа знаятъ, че ще обявятъ война, когато тѣзи господа, ако не сж рѣшили абсолютно да обявятъ война, въ всеки случай мислятъ, че тя е възможна, се прѣдвизждатъ 300 души войници, които да се обучава, какъ да вдигатъ раненитѣ отъ боиното поле и какъ да ги прѣвръзватъ и да имъ даватъ първа помощъ. Това перо е заложено въ бюджета за 1912 г. И то е нѣщо, което може да се провери. Ей тукъ сж документитѣ. На октомврий 1911 г. новъ докладъ. Г. д-ръ Кирановъ иска 500.000 л. На 22 февруарий 1912 г. отъ свѣрх-сметния кредитъ отъ 1.000.000 л., се отпусчатъ за санитарни нужди 300.000 л. Тѣ сж за 300 хиляди прѣвръзки, за уреди, самари и за други нѣкои потребности, не за медикаменти, но срокътъ за доставката е ноемврий и декемврий. И ако тѣ сж пристигнали по-рано, къдъ края на мобилизацията, безъ да могатъ да бѣдатъ употребени, разпоира се, на врѣме, когато имаше ранени при Люле-Бургазъ и Чатаалджа, ако сж пристигнали по-рано отъ срока, то е, защото, рускитѣ факориканти сж искали да изпрѣварятъ срока, като виждатъ, какво е тревожно положението. У тѣхъ, чужденцитѣ, е имало повече сърце, отколкото у българскитѣ министри, които пращатъ българскитѣ войници срѣщу огъня. Прѣз августъ мѣсецъ на 1912 г. новъ докладъ пакъ отъ г. д-ръ Киранова; иска 2.000.000 л. — прѣз августъ мѣсецъ 1912 г., когато вече се знае положително и датата на войната. Правителството е рѣшено или, ако допуснемъ, че не е безвъзвратно рѣшено, вижда, че събитията го тласкатъ къмъ война, знае се вече, че войната ще бѣде обявена. И добръ, г. д-ръ Кирановъ, който заведва санитарната частъ въ войската, иска единъ кредитъ отъ 2.000.000 л. Че е билъ правъ, показва и това, че самъ г. Теодоровъ ни каза, че нито 300 хиляди, нито 500 хиляди, нито 800 хиляди не стигатъ; дѣйствиелно, потребни сж били повече пари, които отсетнѣ сж били отпуснати. Но знаете ли колко сж му отпуснали? 80.000 л. (Смѣхъ отъ дѣсницата) Освѣнъ изпратенитѣ прѣди срока, не 350 хиляди — всички не можеха хората да изпратятъ — а 176 хиляди пакета, които и се употребиха. Министерскитѣ съвѣтъ отсега нататъкъ до обявяването на войната, освѣнъ сумитѣ за тѣзи 350 хиляди прѣвръзки отъ 1911 г., за които споменахъ, и 80.000 л. срѣщу исканитѣ 2.000.000, никакви други суми не е отпусналъ. Даннитѣ, постановленията на Министерския съвѣтъ сж налице, анкетата ще ги провери, Министерскитѣ съвѣтъ е захваналъ да отпуска суми, най-напрѣдъ 75.000 л. за медикаменти на 10 ноемврий 1912 г., подиръ Чатаалджа, когато подкачиха прѣговоритѣ за примирие. На 17 ноемврий Министерскитѣ съвѣтъ отпуска пари за дезинфекционни срѣдства, а холерата още отъ края на октомврий е тамъ. На 4 декемврий — тѣй сжщо за дезинфекционни срѣдства; на 19 декемврий — за холерни лаборатории. На 19 декемврий, г-да, когато вече хиляди хора сж замрѣли. „Отдѣ да знаемъ ние, казва г. Теодоровъ, че ще дойде холера". Отдѣ да знаете, че ще дойде холера! И вие обявявате война! Вие не знаете ли, че именно на Чатаалджа и Диб-

чевата войска загина отъ холера? Вие не знаете ли, че въ всѣка една война има опасностъ отъ холера, щомъ има войски, които идатъ отъ Азия? Всѣки единъ ще ви каже, отъ дѣ идатъ тѣзи батальони — отъ мѣста, за които санитарната властъ въ Турция официално обявява, че има холера. Ами вие, ако не сте искали да питате друго, позантересувайте се малко нѣщо и отидете въ Военното министерство на 16 и 17 септемврий, дѣто заставлява Главната реквизиционна комисия подъ прѣдседателството на генералъ Дикова, и вижте, каква забѣлжка сж писали лѣкаритѣ. Тамъ има една комисия, която се занимава съ реквизиране на разни прѣдмети. Тръгнаха тукъ комисии отъ знание и незнание да взематъ реквизиции шапки, дрехи, да взематъ шоколадъ; добръ че не сж намѣрили за нужно да взематъ и чадъри. (Общъ смѣхъ) Но има една забѣлжка въ този протоколъ отъ лѣкаритѣ: „Г-да, вие не сте прѣдвидили лимонтузу". Г. Теодоровъ съ ирония ви разправяше вчера: „Нис, каже, необходими работи, като дрехи, купувахме, а не такива луксозни прѣдмети, като лимонтузу, които се развалятъ". Колко е печално, че прѣкарахме цялата война и оставихме 15 хиляди гроба на измръвля отъ холера, и още не се научихме, че това е срѣдството, което бѣше необходимо противъ холерата. Лѣкаритѣ още тогава, при мобилизацията, сж записали: „Вие не реквизириате лимонтузу, а щомъ тръгнете на война първата епидемия, която ще се яви, е холерата, противъ която се употребява кислота въ храната. Следователно, или ще реквизириате лимонтузу още сега, или дайте задължение, че ще доставите". И на тази забѣлжка е записано отъ прѣдседателя и всички членове, че не е реквизирано, защото ще доставятъ отъ странство. Единъ килограмъ не доставиха отъ странство. И вие се смѣете на това.

На 19 декемврий замислиха за холерни лаборатории. На 19 декемврий е постановлението на Министерския съвѣтъ, а кога ще дойдатъ тия лаборатории, не се знае. На 21 се отпускатъ суми за санитарни прѣдмети. На 2 февруарий 1913 г. — за 1.500 термометра; на 22 мартъ 1913 г. — за санитарни потребности; на 27 априлий — тѣй сжщо; и на 8 май за послѣденъ пътъ. Послѣдниятъ пътъ е на 8 май, а първиятъ на 10 ноемврий 1912 г. Ето кога най-рано Министерскитѣ съвѣтъ се е погрижилъ за нещастницитѣ, които ще мратъ отъ холера, които ще ги прѣвръзватъ съ собственитѣ имъ ризи на Люле-Бургазъ; заради тѣхъ Министерскитѣ съвѣтъ се е погрижилъ нѣколко дена подиръ сражението на Чатаалджа. (Нѣкои отъ дѣсницата ржкоплѣскавъ) Това е военната подготовка, това сж цѣроветѣ, които правителството е купило, за да прѣдпази отъ погибель българскитѣ войници. И ако искате да имате едно ясно прѣдставление за състоянието, ще си позволю да ви прочета извлѣчение отъ една депеша на главния лѣкаръ на третата армия. Датата на депешата е 9 ноемврий 1912 г., значи, слѣдъ сражението при Чатаалджа. (Чете) „Мнозина отъ войницитѣ сж болни отъ холера, голѣма частъ сж вече умрѣли. Само въ с. Тарфа умираатъ на день по 70—80 души войници". — Подиръ мѣсецъ ще имъ купятъ холерни лаборатории. — „Болницитѣ сж прѣпълнени съ по 300—400, дори и до 900 души въ една болница. Лѣкаритѣ нѣматъ никакво лѣкарство, което да дадатъ на болнитѣ, защото исканитѣ лѣкарства и дезинфекционнитѣ срѣдства още не пристигатъ. Задоволяватъ се да имъ даватъ по нѣколко капки йодова тинктура съ вода. Липсва чай, захаръ, за каквито здрави и болни войници простиратъ ржгѣ. Най-настоятелно моля да се изпратятъ веднага исканитѣ количества лѣкарства и дезинфекционни срѣдства до гара Синекли, раздѣлени по отдѣлно по дивизии, да се достави за храна на войницитѣ

достатъчно количество кислота — лимонтузу, тя е кислотата, която се употребява въ война, и на това ни научиха руските войски, понеже имаха често походи въ Азия — „да се набавят сѣдове за прѣваряване на вода и канчета за пиене на чай. Отъ офицеритѣ мнозина сѣ вече болни и пѣколцина умрѣли отъ холера. № 256, с. Ермени-кѡй, 9 ноември 1912 г.“.

А. Ляпчевъ: Имаше лимонтузу прѣзъ цѣлото врѣме, питайте когото щете.

А. Кундалевъ: Хвърляха го кашаваритѣ. Често пѣти отъ лимонтузу не можехме да ядемъ чорбата даже, хвърляхме я.

В. Коларовъ: Нѣмаше.

Д-ръ Н. Генадиевъ: Кажете имъ, г. Коларовъ, имаше ли.

В. Коларовъ: Нѣмаше.

Н. Цановъ: Въ складовѣтѣ не е ли имало?

Д-ръ Н. Генадиевъ: Не зная.

С. Златевъ: Катастрофата не я докара лимонтузу.

Прѣдседателъ: Моля, имайте търпѣние, г-да.

Д-ръ Н. Генадиевъ: Да дойдемъ до дипломатическата подготовка. Правителството, което управляваше на 1912 г., вѣроятно е мислило по него врѣме, че е направило всичко, за да обезпечи България дипломатически. Ще се хвърлишъ въ война; трѣбва да вземешъ всички мѣрки, че слѣдъ войната, когато ще бѣдешъ отслабенъ, плодовѣтѣ отъ твоя трудъ да не ги вземе другъ. Нѣма държава, която да е подкачила война, безъ прѣдварително да се обезпечи. Класическа война е на 1870 г. онази, която Бисмаркъ прѣдприе. Той си обезпечи неутралитета на всички държави, които можеха да иматъ извѣстно вѣдѣйствие. Италия привлече по единъ начинъ, Австрия привлече съ мѣдростѣта си още на 1866 г., Русия — съ солидарностѣта на интереситѣ, които свързваха двѣтѣ дивастии и съ неприятелство между Франция и Русия отъ кримската война; колкото за Англия, нѣкои отъ насъ трѣбва да знаятъ депешата „Бенедети“. Французкиятъ посланикъ е билъ въ Берлинъ при Бисмарка единъ денъ и Бисмаркъ му отворилъ разговоръ, по какъвъ начинъ могатъ да сполучатъ Германия и Франция да погълнатъ България и Холандия. Между другото, казалъ: „Пиши единъ проектъ“, и посланикътъ взема едно перо и пише: „На Франция ще се даде еди-какво, ще вземе Анверсъ“ и т. н., и слѣдъ като написалъ проекта, Бисмаркъ му казалъ: „Дайте да го прѣгледамъ, ще го обмисля тази вечеръ“ и го туря въ джеба си. Минава се дълго врѣме, избухна война между Франция и Пруссия и тогава Бисмаркъ прати въ Лондонъ, чрѣзъ свои хора да обнародватъ въ в. „Times“, факсимиле отъ проекта, написанъ съ рѣката на французкия посланикъ за заграбването на една земя, която застрашавала Англия. И то бѣше едно срѣдство да може да се обезпечи приятелството на Англия, та ако би да бѣде побѣдоносна войната за германското оръжие, да се извлече отъ нея всичката очаквана полза. На 1877 г. Русия прѣдприе война противъ Турция. Въ нея епоха всички мислѣха, че войната нѣма да бѣде дълга, че нѣма да съставя голѣмъ трудъ за руситѣ да набиятъ турцитѣ. При всичко това, Русия си обезпечи неутралитета на държавитѣ, които бѣха заинтересовани: неутралитета на Англия,

съ извѣстни задължения, че войната нѣма да се простира въ ония земи, които интересуватъ английската търговия и които сѣ на пѣти за Индия, и съ задължение, че руските войски нѣма да влѣзатъ въ Цариградъ — задължение, което трѣбваше всѣка една минута, и дѣнь, и нощъ, като чука да се забива въ главитѣ на българските управници, които подкачватъ войната и заповѣдватъ сраженията на Чаталджа; и неутралитета на Австрия, съ специаленъ договоръ за отстъпване на тая държава Босна и Херцеговина.

Правителството въ България, когато прѣдприе да води войната, трѣбваше да има прѣдъ видъ опасноститѣ, които можеха да произтекатъ отъ великитѣ държави. Нито една отъ тѣхъ не само не можеше да насърчи България да объяви война, но даже да даде съгласието си. И това, което се прѣдвиждаше, се сбѣдна. Това, което очудваше нѣкои правителствени хора тогава — защото отвѣждашъ ни казваха да мисуваме — бѣше толкова естествено и толкова сходно съ интереситѣ на великитѣ сили, щото трѣбва да се удивляваме, че има нѣкой да се чуди на тази работа. Щомъ има споразумѣние между великитѣ държави, извѣстна вѣроятностъ, че великитѣ сили нѣма да се намѣсятъ, съществува, но тази вѣроятностъ не е още сигурностъ. Едно отъ двѣтѣ течения, било тройниятъ съюзъ — Германия, Австрия и Италия — било съюзътъ между Франция и Русия, заедно съ полусъюзницата Англия, трѣбваше да бѣде спечелено на българска страна. Правителството, което не можеше да рече по единъ опрѣдѣленъ начинъ, че има задължения отъ кое да е отъ европейскитѣ течения, имаше право да се надѣва на съчувствие отъ едно отъ тѣзи течения. Ние, които стоехме отвънъ, мислѣхме, че трѣбва да се взематъ всички мѣрки, за да бѣде войната побѣдоносна, и щомъ тя е такава, оръжието ще донесе съчувствието на европейскитѣ нации. Не подлежи на съмнѣние, че, ако ние бѣхме бити, съчувствие отъ цивилизованитѣ нации щѣше да има, но то щѣше да се прояви въ такава жалка форма, щото нѣмаше много да ни стопли. Влизашъ ли въ една война, първото условие е, че трѣбва да бѣдешъ побѣдителъ. И това може да е засилило вѣрата на правителството, че великитѣ сили нѣма да се намѣсятъ или че противоположнитѣ интереси на Австрия и Русия ще заставятъ и едната, и другата да не се намѣсятъ, за да правятъ териториални придобивки. По отношение на съюзницитѣ, не зная, дали е имало толкова старания за запазването на българскитѣ интереси, колкото за запазването на интереситѣ на балканския съюзъ прѣдъ съперницитѣ велики сили; но това, което се направи, доказва, че старанията, ако ги е имало, сѣ били твърдѣ безуспѣшни. Договоритѣ, които правителството е сключило, запазватъ балканскитѣ интереси, може-би, интереситѣ на налитѣ съюзници сигурно, но българскитѣ интереси не сѣ достатъчно запазени.

Г. Теодоровъ каза една много права мисль: че, за да извлѣчешъ всичката полза отъ единъ съюзнически договоръ между двѣ държави, трѣбва да бѣдешъ по-силенъ. Прѣди него имаше единъ човѣкъ, който се викаше Макиавели, и който е написалъ сѣщото нѣщо въ книгата си, което трѣбваше да четатъ авторитѣ на чл. 17 отъ конституцията. Той дава сѣитѣ на малкитѣ държави: саклиъ, да не сключватъ съюзъ съ великитѣ сили, защото задълженията сѣ само за малкитѣ държави, а облагитѣ — само за великитѣ. Въ договора съ Сърбия, сключенъ на 29 февруарий 1912 г. — и не само въ него, но и въ всичкитѣ негови приложения, защото приложенията, заедно съ договора, съставятъ единъ цѣлъ блокъ — е прѣвидено, че може да бѣде обявена война противъ Турция, и въ случай на война, ако не се дойде до съгласие да бѣде автономна извѣстна областъ отъ Турската империя, опрѣдѣлятъ се сфери на влия-

ние, а също се определя и по какъв начин ще се раздѣли пляката, сир., по какъв начин ще се дѣлятъ териториите, които ще извоюваме отъ Турската империя. Въ договора е писано тъй, както го разправи вчера г. Т. Теодоровъ: тегли се една линия, която започва отъ Голѣмъ-връхъ, минава надъ Велесъ и Крушево и отива подъ Струга на Охридското езеро; сръбитѣ сѫ задължени да не искатъ нищо отъ тази линия на югъ. Когато г. Теодоровъ казваше, че българското правителство, ония, които сѫ представявали България, никога не сѫ се показали въ ролята, че всѣкога сѫ искали да изпълнятъ задълженията, поети въ името на България, той каза една истина. Не само онова българско правителство, но и да бѣше се оттеглило то, които и да дойдѣха да го замѣстятъ тукъ, колкото и да е неразуменъ договорътъ, сключенъ съ Сърбия, нѣма да се подчинятъ на него. Въ България пѣма двѣ мѣни по това. Тѣй също е вѣрно, че сръбското правителство още въ м. февруарий заяви, че мисли да не признава договора, както прѣдвидѣха всички хора, които прѣдвидѣдохъ било г. Данева, било г. Теодорова, било другитѣ тогавашни министри. Но въ цитата си г. Теодоровъ има една грѣшка. Азъ не спора върху терминитѣ; въ договора не сѫ употребени думитѣ: една спорна зона ще бѣде дѣлена съ арбитража на Негово Величество Руския Императоръ, и което той рѣши да бѣде българско, ще бѣде българско, което рѣши да бѣде сръбско, ще бѣде сръбско. Тамъ е употребена друга фраза: това ще бѣде границата между България и Сърбия, ако върховниятъ арбитъръ, Руския Императоръ, намѣри, че тази трѣбва да бѣде границата. Смеситѣ е сѣ сжиятъ. Г. Теодоровъ прибави още, че ние имаме причини да се надѣваме, че, отъ тая спорна зона, арбитърътъ ще ни присѣди Струга. Азъ нѣмаше да говоря по тоя въпросъ, ако тия думи не бѣха споменати отъ г. Теодорова. Сега ми остава само една дума да кажа: че изречението, което той употребѣи, е най-малкото, което можеше да се употребѣи въ този случай. Българското правителство имаше пълното основание да се надѣва, че, отъ спорната зона, Струга ще бѣде присѣдена на България.

Значи, на правителството на г. Гешова е било извѣстно, кое ще бѣде българско и кое — сръбско. Защо, тогава, това не се писа въ договора? Защо не прѣдвидѣно да има арбитъръ? Защото бѣгате отъ отговорностъ? Вие мислите, че като прѣдприемаме една война, макаръ да нѣмаме право да разполагаме съ сѣдбинитѣ на българското население въ Македония, трѣбва, по необходимостъ, както сѫ направили на врѣмето италианцитѣ съ Ница, трѣбва да отстъпимъ извѣстна българска земя. Това е вашето убѣждение. Като патриоти, васъ ви боли, но виждате, че е необходимо, защото, безъ това, ще бѣде по-злѣ. Вземете всичката отговорностъ — тогава нѣмаше да има междусъюзническата война, или поне нѣмаше да има толкова шансове за нея — пишете въ договора: всичко туй е сръбско, съ изключение на Струга, и измѣнете границата, като изкривите къмъ Струга. Защо тоя макеванизъмъ не, а тази сарафеска хитрина: г. Гешовъ не дава нищо, но, ако Негово Величество Руския Императоръ намѣри за добръ...? Защо ще поставятъ Руския Императоръ въ тая необходимостъ, той да бѣде арбитъръ? За да му джиросатъ всичката си отговорностъ, както сте правили въ всичкото си политическо минало. Но то е една грѣшка. По такъв начинъ не се сключва съюзенъ договоръ. Вие ми покажете примѣръ на такъвъ съюзенъ договоръ между други държави. Азъ ще иде по-далечъ, и ще ви кажа, че на 1908 г. сръбски делегати, които не сѫ били наговорени съ официална мисия, но които можеха да прѣдставляватъ правителството, защото официално бѣха наговорени да сондиратъ политическитѣ крѣгове въ София, какво

мислятъ за една бѣдѣща подѣлба при освобождението на земитѣ въ Турско, слѣдъ като имъ е говорено отъ всички крѣгове въ София, че ние български земи не даваме — онова, което е стара Сърбия, отъ Шаръ-планина нататѣтъ, вземете си го, но въ Македония нищо българско не можемъ да отстъпимъ и прѣдпочитаме Македония да бѣде автономна — еднородно сѫ искали само едно нѣщо, поне Скопие. Не мога да твърдя по единъ положителенъ начинъ, че би могълъ да се сключи договорътъ при други условия тогава, когато го е сключвалъ г. Гешовъ, но имамъ сериозни причини да вѣрвамъ, и излишно е да показвамъ тукъ източникитѣ — това трѣбва не прѣдвидѣно да прѣдвидѣмъ анкетата — че е могло да се сключи сжщото съглашение само съ старата Скопска околия. Най-авторизирали хора, които сѫ могли да говорятъ по този прѣдметъ, и българѣ, и небългарѣ, прѣдставляющи правителства, сѫ прѣдвидѣдомявали, че може такъвъ договоръ да се сключи, че сръбитѣ сѫ, които ще се молятъ и ще склонятъ даже на Скопска околия. Разбира се, това е единъ фактъ, който подлежи на провѣрка.

Но има друго нѣщо, което е по-лошо и което казва, че самиятъ договоръ между Сърбия и България носи въ себе си зародишъ за бѣдѣща раздоръ, а, може-би, и за бѣдѣща война. Отъ спорната зона на югъ сръбитѣ се задължаватъ да не искатъ нищо; слѣдователно, то ще бѣде българско, и ако българитѣ иматъ да дѣлятъ нѣщо на югъ, то ще бѣде съ гърцитѣ. Споредъ военнитѣ конвенции, кой ще развѣзъ военнитѣ операции въ спорната зона? — Сръбитѣ. Ами кой ще владѣе неспорната зона, българската? — Накъ сръбитѣ. Кой сѫ гаранцитѣ, които е взело правителството на г. Гешова, за да не би да ни измаматъ сръбитѣ? Поне на часа да се рече, че българска администрация ще се въведе въ тѣзи и въ тѣзи мѣста. Сръбитѣ сѫ взели всичкитѣ гаранции, защото е прѣдвидѣно, че тѣ ще напуснатъ тия територии три мѣсеца слѣдъ сключването на мира. Не е мѣчно да се разбере, че цареви, които сѫ враждували до вчера, могатъ да бѣдатъ изкушени при извѣстни complicationи да не изпълнятъ задълженията си. Ние въ историята си съ сръбитѣ сме имали неприятни работи. Българѣ, заедно съ Левски и Стофанъ Караджата сѫ участвували въ Българска въ борбата на сръбитѣ противъ турския гарнизонъ на 1867 г. слѣдъ това българската легия, по политически причини, я разхвърляха. Българитѣ сѫ участвували въ войната между Сърбия и Турция на 1876 г., и слѣдъ това бѣха прогонени. Не правимъ критика тукъ на сръбскитѣ държавници. Тѣ сѫ се поминали всички, може-би това де е било политическа необходимостъ за Сърбия. Но това, което не бѣше необходимо, то е печалната сцена на суховския мостъ въ 1885 г., тогава, когато нашитѣ войници, слѣдъ сключването на мира, прѣдаваха сръбскитѣ земи, и когато произлѣзе оная кървава сцена, която хвърля петно не върху честта на България, и която можеше да бѣде спънка за бѣдѣщото добро и приятелско разбирање. Но подиръ това, откажъ сръбитѣ бѣха сключили договора на 1882 г. съ Австро-Унгария и бѣха насочили всичкитѣ си усилия да слѣзатъ на Бѣгейско-море къмъ Солунъ, въ продължение на десетки години водиха борба въ Македония не противъ турцитѣ, не противъ владѣтелитѣ, а противъ българитѣ. И ако на 1912 г. всички можеше да се поздравимъ, че старитѣ ни неприятелства изчезватъ, че си подаваме братска ръка съ едновѣрцитѣ, наши съсѣди, пакъ не трѣбваше да се изпусна изъ прѣдъ видъ, че можеше нѣкой ферментъ отъ тия стари раздори и вражди да изкочи на повърхността, и пакъ да се появи желание, не отъ наша страна, но у нашитѣ съюзници да не ни изневерятъ. Не се касае за вчерашенъ неприятелъ; сръбитѣ могатъ да бѣдатъ най-добритѣ хора на свѣта; касае

се за една политическа сдѣлка. Фридрихъ Велики, въ завѣщанието си даже казва: „Когато си въ пай-приятелски отношения съ околните народи, трѣбва да имашъ прѣдъ очи, че утрѣ ще ти бѣдѣтъ врагове и ще се биешъ съ тѣхъ“. Ние довчера сме били врагове и изъ единъ пѣтъ ни казватъ: „Всичко забравихме, елате да се пригърнемъ“ — прѣкрасно; „Елате да дѣлимъ земя“ — добръ. Дали сте повече, отколкото ние мислимъ, че е необходимо, повече, отколкото вие мислите, може-би, че имате право — и то добръ. Не сте взели мѣрки — а-а-а, тукъ вече, щомъ не сте взели мѣрки да се обезпечите отъ зла воля, отъ вѣроломство, отъ това, което може да се наложи на единъ сръбски държавникъ, за да запази свонѣтѣ собствени интереси — защото въ политиката, когато се разиграватъ голѣми исторически събития, моралътъ е послѣдното нѣщо, за което мислятъ хората — ще отговаряте; трѣбваше да вземете мѣрки за това, но вие не сте направили нищо.

Сега, вземете договора съ Гърция. Въ него е прѣдвидено, заедно съ военната конвенция, колко войска ще извади Гърция, и колко ще извади България. Ще водимъ война противъ Турция; какво ще става по-нататъкъ, ще си дѣлимъ ли придобититѣ земи?

Прѣдседателъ: Г. Генадиевъ! Имате ли намѣрение скоро да свършите, или да дадемъ малко отидхъ, съ съгласието на Народното събрание?

Д-ръ Н. Генадиевъ: Позволете още една минута, да свърша мисълта си.

Прѣдседателъ: А иначе — рѣчта?

Д-ръ Н. Генадиевъ: Ще Ви кажа сега. Позволете ми.

Прѣдседателъ: Добръ.

Д-ръ Н. Генадиевъ: Въ договора съ Гърция нѣма прѣдвидено нищо; нито да-ли ще си дѣлимъ земятъ, нито какъ ще ги дѣлимъ, нито да-ли ще има арбитражъ — абсолютно нищо. Договорътъ е сключенъ на 17 май 1912 г., а военната конвенция е сключена подиръ нашата мобилизация — на 22 септемврий. Ами че тамъ нѣма ли зародишъ за бѣдѣщи компликации, и тоя зародишъ не личи ли? Намъ, които сме отстрана, когато се обяви войната, ни се каза, че има съюзъ съ Сърбия и Гърция; но че има такъвъ съюзъ съ Сърбия, никой не допукаше; че има такъвъ съюзъ съ Гърция, при такива условия, и да бѣха ни казали, нѣмаше да го повѣрваме. Нѣма нужда отъ много умъ; най-обикновениятъ човѣкъ да бѣше писалъ такъвъ договоръ, нѣмаше да го пише така, и ако имаше такъвъ договоръ, нѣмаше да се рѣши тъй лесно да прѣдирисме война, толкова повече, че още прѣди да обявите войната, гърцитѣ ви казватъ: „Елате да се разберемъ, защото подиръ това ще се биемъ“. И като подкачате войната, всѣки единъ день ви телеграфиратъ: „Дайте да се разберемъ“. И когато, най-послѣ, вие ги подканвате да ви кажатъ, какви сж тѣхните искания, тѣ ви ги излагатъ — това, което взеха, и още отгорѣ. За да излѣзе това нѣщо наявѣ, ще ми позволите да ви прочета нѣкои документи.

Но г. прѣдседателъ ми заяви, че врѣмето е минало. Азъ съмъ на разположение на почитаемото Народно събрание. Ако е изминалъ часътъ, ще бѣда принуденъ да прѣкратя рѣчта си. Бихъ ви молилъ, обаче, да имате търпѣние да ме изслушате. Азъ ще се постарая да бѣда по-кратъкъ, а засега напълно съмъ съгласенъ, макаръ да не считамъ, че е абсолютно необходимо, но мисля, че ще бѣде полезно, за да мога да съкратя и останалата частъ отъ рѣчта си, да се даде отидхъ.

Прѣдседателъ: Съгласно ли е Народното събрание да уважи искането на г. Генадиева да довърши рѣчта си? Които сж съгласни, моля, да си вдигнатъ ржката. (Мнозинство) Прнето.

Давамъ 10 минути отидхъ.

(Слѣдъ отидхъ)

Прѣдседателъ: (Звъни) Заседанието продължава.

Има думата г. д-ръ Генадиевъ.

Д-ръ Н. Генадиевъ: (Отъ трибуната) Г. г. народни прѣдставители! Прѣди отидна разправихъ, при какви условия на дипломатическа подготовка е подкачена войната. Между другото се спрѣхъ на обстоятелството, че договорътъ съ Гърция може да стане причина да възникнатъ стѣлкновения, най-нежелателни, може повече, отколкото договорътъ съ Сърбия, да ни изложи на бѣдѣщи недоразумѣния. Покрай текста на договора, интересно е да се знае, какво е душевното настроение на гърцитѣ и на българитѣ, които ще ставатъ съюзници. Първиятъ признакъ въ това отношение се намира въ една телеграма отъ Атина отъ 17 май 1912 г. № 449. Тя е изпратена отъ нашия прѣдставителъ до нашия министъръ на външнитѣ работи, г. Гешовъ. Въ тая депеша, между другото, къмъ края е казано: „Вчера и днесъ мѣстната преса прѣдава като свършенъ фактъ сключването съюзъ между България и Гърция“. Ние пазимъ тоя съюзъ като съкровена тайна, ние гледаме никой нищо да не разбере, до такава степенъ, щото когато отъ съюзния договоръ не бѣше останало нищо, на насъ, водителитѣ на българската опозиция, г. Гешовъ от казваше да съобщи съдържанието на единия или на другия договоръ. Първата работа на гърцитѣ управляващи е да съобщатъ това на пресата, да го оповѣстятъ чрѣзъ вѣстниците — защото този съюзъ е инструментъ на гърцитѣ интереси. И първата полза, която тѣ искатъ да извлѣкатъ, е да накаратъ турцитѣ да бѣдѣтъ по-отстъпчиви по критския въпросъ, защото не знаятъ, да-ли ще се осъществява тоя договоръ, да-ли непременно ще се дойде до война. По-нататъкъ ще видимъ, че гърцитѣ знаятъ сръбския договоръ. Прѣди войната министърътъ на външнитѣ работи въ Турция увѣрява французкия посланикъ, че притежава текста на договора между България и Сърбия. Отъ София нищо не е издадено, каквото се е появило въ вѣстниците прѣди войната и подиръ войната, е излѣзло отъ Атина и Бѣлградъ. Значи, ние имаме работа съ съюзници, които прѣдимно ще гледатъ своитѣ интереси, както и ние бѣхме длѣжни прѣдимно да гледаме своитѣ, българскитѣ интереси.

Първата мисълъ, която изниква, е, че при такива условия, въ интереса на България е, войната да бѣде, колкото е възможно, къса, защото всичкиятъ напоръ ще удържи България. Масата на турскитѣ сили ще се намира въ Тракия, безъ никакво съмнѣние, а турцитѣ ще оставятъ малки отдѣлния сръбци сръбитѣ и гърцитѣ. И ние отъ борбата ще излѣземъ повече ослабени съразмѣрно, отколкото сръбитѣ и гърцитѣ. Колкото повече се продължи войната, толкова повече изтощението ще бѣде по-голѣмо за всичкитѣ воюючи, но най-много за насъ, защото само ние ще бѣдемъ противъ силнитѣ турски маси. И колкото ние се изтощаваме, толкова отъ день на день се излагаме да бѣдемъ изиграни отъ нашитѣ съюзници, толкова рискуваме да виждаме апетититѣ имъ да нарастватъ. Въ руската оранжева книга ще видите една телеграма отъ г. Сазонова, въ която се гонори: „Ние мислимъ, че въ интереса на съюзниците е да прѣкратятъ, колкото е възможно по-скоро неприятелскитѣ дѣйствия, додѣто не бѣдатъ изтощени“. Това е една доброжелателна мисълъ, и ако имаше въ България министри, които

да бъдат проникнати от интересите на България, тръбваше да обърнат най-голямо внимание на тая телеграма. Тоя събитие трябваше да слъдят най-зорко, защото там, действително, може да бъде нашето спасение. Войната се подкачи на 6 октомврий още един път, заблуждение е, че това е станало с одобрението на коя и да е велика сила. Въ началото на „Оранжевата книга“ намирате една депеша под № 2: (Чете) „Министърът на външните работи до посланиците в Париж, Лондон, Виена, Берлин, Рим, Цариград, Петербург, 4 септемврий 1912 г. Отъ разговора с българския посланик, азъ изнесохъ впечатлението, че ако великите сили не получатъ отъ Турция по миренъ пътъ удовлетворение исканията на българите, които се свеждатъ до прокарването реформи в Македония, прѣдвидени в чл. 23 отъ берлинския договоръ — откриването на военни дѣйствия между България и Турция ще стане неизбежно. Азъ повторихъ на генералъ Паприковъ всички доводи вече прѣдвиджани отъ насъ противъ активното дѣйствие на България и му обърнахъ вниманието сѣ откровеностъ върху риска отъ подобна крачка“. По-долу: „Прѣдъ видъ тревожнитѣ извѣстия, получавани отъ балканските държави и съзнатата отъ менъ необходимостъ да не се остави неизползувано нито едно сръдство за прѣдотвратяване на подигащата се опасностъ отъ война на Балканите, поръчвамъ ви да се увѣдомите, не смѣта ли правителството, при което сте акредитирани, за полезно да поръча на своя прѣдставителъ въ Цариградъ да направи на портата прѣдставления въ смисълъ на моето заявление на Турханъ паша, безъ, обаче, да прѣдава на тая акция колективенъ характеръ“.

Още една причина трѣбваше да кара правителството да се старее да прѣкрати войната, колкото се може по-скоро; то е, защото ако ние бѣхме злѣ обезпечени откъмъ сръбското и откъмъ гръцкото правителства — но Решовъ мислѣше, че е напълно обезпеченъ, а очевидно е, че сме били злѣ обезпечени — отъ страна на Ромъния не бѣхме обезпечени, и нѣмахме общание отъ никого, че ще задържи тая държава да не нахлуе въ България. Вѣрно е, че руското правителство отъ самото начало повлия на Ромъния да не мобилизира. Вѣрно е, че къмъ 25 декемврий, когато по причина че нашитѣ управници не успѣха да се споразумѣятъ помежду си какво ще искатъ и какво ще прѣдлагатъ, ромънското правителство желаше пакъ да нахвърли войската си въ България. Тогава сякошто туй руско правителство, както и германското правителство, е дало съвѣтъ въ сѣщия смисълъ, повлияло е на Ромъния да не навлиза въ България; но отъ самото начало никой не е далъ гаранция на България, че и откъмъ Ромъния ние сме напълно обезпечени. Да възлагаме надежди само на приятелството и благоволенieto на когото и да е, е нѣщо рисковано, толковъ повече, че, колкото и да вѣрваме на това приятелство, не подлежи на споръ, че бързото прѣкращение на войната не може, освѣтъ да ни ползува въ всяко отношение. Въ ромънската „Зелена книга“ на стр. 5, депеша № 7, отъ 16 октомврий 1912 г. гласи: (Чете) „На дипломатическая приемъ днесъ българскиятъ министъръ г. Калининъ ми говори за вербалната нота на България съ дата 5 октомврий. Отговорихъ му, че въ границитѣ на берлинския договоръ неутралитетътъ на Ромъния е естественъ, но ако настанатъ териториални измѣнения на Балканите, Ромъния ще си каже думата“. Нашето правителство излѣзе прѣдъ европейскитѣ сили съ програма, която не включваше въ себе си териториални промѣнения, съ искане, да се приложи берлинскиятъ договоръ. Нашето правителство не бѣше увѣдомило никого, че ще иска подѣлба на Европейска-Турция. Това, което тѣй грижливо се криеше отъ дипломатитѣ въ София, въ странство

хората го разбираха. Въ единъ рапортъ на генералъ Паприкова, е възпроизведенъ пеговиятъ разговоръ съ г. Сазонова, който е казалъ: „Вие ми говорите за реформи, за прилагане на чл. 23 отъ берлинския договоръ. Ако войната бѣде нещастна за васъ, азъ ви посочихъ, кои сѣ рискованѣ, но ако вашето орѣжие се увѣчае съ успѣхъ, вѣрвате ли вие, че тогава вашитѣ нѣма да заговорятъ за завладѣване на територия?“ И съвършено естествено. Това го чувствуваше всеки, това го разбираше всеки, и това сѣ разбирали въ Букурещъ, когато сѣ заявили: „въ границитѣ на берлинския договоръ нашиятъ неутралитетъ е спечеленъ. Но ако се наруши берлинскиятъ договоръ, ако вие спечелите територия, ние ще си кажемъ думата“. А отъ тая страна, това, което сега-засега, до момента на подкачането на неприятелскитѣ дѣйствия, може да се каже, то е, че българското правителство на тоя нашъ фронтъ не е направило нищо, за да запази гърба на България.

Г. Кирновъ: А конвенцията отъ 1902 г.?

Д-ръ Н. Генадиевъ: Конвенцията отъ 1902 г. азъ я не знамъ. Хората, които сѣ я подписали могатъ да разкажатъ какво сдѣржа. Азъ никога не съмъ я виждалъ, но зная едно нѣщо, че на нѣколко пѣти е обявявано — това се намира въ нашата архива и въ руската оранжева книга — че тая конвенция отъ 1902 г. не дава основание на българското правителство, при тия условия, въ войната съ Турция да иска отъ Русия съ войска да ни защити отъ Ромъния. И това прѣдупрѣждение е направено не само при втората война съ съюзникитѣ или по-скоро въ надвечерието на втората война, а много по-рано — още при развитието на конфликта съ Ромъния, когато се водиха прѣговоритѣ въ Лондонъ. Това прѣдупрѣждение, впрочемъ, имплицитно е направено още по-рано, защото не само отъ Австрия, не само отъ Германия, не само отъ Англия, но и отъ Русия е даденъ съвѣтъ да се споразумѣемъ съ Ромъния на базата на една лека ректификация въ околността на Силистра, и това нѣщо можеше да стане въ първо време. Но когато нашитѣ се съвѣщаватъ съ себе си въ продължение на 15 дена и сетнѣ помежду си други 15 дена, разбира се, моментитѣ хвърчатъ, а въ исторически дни хората, които много се бавятъ нищо не могатъ да свършатъ.

За да видимъ колко е необходимо да бѣде ясно прѣдъ насъ, какво щѣше да стане слѣдъ като се свърши войната съ Турция, кога ще се свърши, при какви условия ще се свърши, полезно е да знаемъ нѣкои документи, които досега не сѣ били извѣстни на публиката. Ето напр., една депеша отъ 17 августъ 1912 г. № 704 отъ Атина. (Чете)

„Покапенъ въ дома му тази вечеръ, гръцкиятъ министъръ на външнитѣ работи ми изложи подробно прѣдложението, направено Вамъ вчера чрезъ г. Панаъ за назначението европейски валии въ Турция и изборни вилаетски административни съвѣти, като се възложи на посланицитѣ и на прѣдставителитѣ на четиритѣ балкански държави въ Цариградъ надзорътъ за прилагането на тия реформи“ — говори се още за реформи.

„Той мисли, че ни се налага бързо да се споразумѣемъ върху тая програма, за да се наложи тя на Турция отъ силитѣ, вслѣдствие на заявлението, че сме рѣшили да подкрѣпимъ това си общо искане съ мобилизация.“

„Министърътъ не вѣрва, че работата ще стигне до война, но намира, че нашитѣ постѣпки прѣдъ силитѣ трѣба да се направятъ прѣди края на итало-турската война, иначе рискуваме да пропуснемъ тоя твърдъ благоприятенъ случай за подобрене участъта на християнското население.“

„Ако въпреки неговите предложения работата стигне до война, естествено горната програма ще се изостави и събитията ще решат бъдещето положение на Европейска-Турция. Сръбското правителство отговорило вече, като изказало известна опасност от евентуалното нападение от страна на Австрия. Но министърът е убеден, че ако неговият план се възприеме в София и Цетина, Сърбия ще бъде заставена да върви задружно с нас. Моля наставленията Ви“.

Ето наставленията. (Чете) „Съобщете на г. Коромиласа“ — депеша № 1376 — „че с удоволствие посрещнахме неговите предложения, особено последното, като епохално проявление на едно тъй щастливо достигнато съглашение между балканските християнски държави. Последното предложение, обаче, има нужда от изучаване. Ние сега разсъждаваме с Сърбия мисли по опасностите, които то представлява, първо, защото турците или силите могат да го приемат и да поискат време за определяне подробностите на реформите и, второ“ — туй е опасно, ако приемат — „защото заявлението, че ще подкрепим искането си за реформи с обща мобилизация може да ни изложи на едно турско нападение, преди да бъдем готови. Във България предпочитат да направим в Цариград, щом бъдем готови, една обща постъпка, която веднага да бъде последвана от обявяване войната, като твърдят, че лесно ще се намери мотив за подобна постъпка. Впрочем, ние бързаем с нашите приготовления, които вече почнахме с Сърбия. Следователно, желанието на г. Коромиласа да действувате преди края на итало-турската война се споделя и изпълнява вече от нас. Съобщете му това и телеграфирайте ни отговора му“.

На него се отговаря от Атина, с телеграма № 765: (Чете) „Тая заран имаше продължителен разговор с гръцкия министър на външните работи, който намира, че текстът на съглашението с Сърбия съществено се различава от неговото предложение, защото туй предлагат сериозни реформи, а Сърбия желае завоевателна война“ — няма нужда да се крием зад пръста си — „а за такава война гръцкото правителство не може да се съгласи набързо с размънение на телеграми“. — Датата на тая телеграма е 7 септември. „Ако се установи окончателно за война, трябва да уговорим предварително помежду си кой докъд ще завладява, а това изисква време“.

„Впрочем, нямам защо да се бърза, понеже не сме още готови. Според него най-умното ще бъде да се отложи евентуалната ни акция за идущата пролет, докато не има време сериозно да се подготвим въ военна и дипломатическо отношение“.

„Заяви, че всичко горъизложено не съставлява още отговора на гръцкото правителство; туй ще изучат всостранно представеното съглашение и тогава вече ще се произнесат окончателно. Всичко горъизложено напълно потвърди впечатлението ми предложено с телеграмите № 715 и 721, че тук отстъпват пред перспективата за сериозна немедлена акция и желат да определят на бъдещата граница“.

На 10 септември друга телеграма от Атина под № 766: (Чете) „Гръцкият министър на външните работи продължава да мисли, че не сме още готови военно, а главно дипломатически помежду си“. . . . Ние сме били готови! Туй, които имат всичко в ръката си — а ние нямаме нищо — туй още казват, че не сме били подготвени дипломатически помежду си, а ние сме били готови и дипломатическата подкрепа била осигурена. — . . . „тъй като и с сръбските още не са постигнали никакво съглашение, а с нас едва сега почват преговорите за отбранителен договор“. По-долу: (Чете)

„Въпреки всичките ни аргументи, като си послужих да се собствених му думи за необходимост да се бърза, той остана непоколебим и настоява отново върху нуждата да се уговори всичко точно и предварително, за да избегнем въ последствие едно печално скарване помежду си“.

Министър Ж. Бакалов: Туй били по-предвидливи.

Д-ръ Н. Геннадиев: Разбира се, може ли такава непрекъснатост: да сключиш договор, въ който да не е казано нищо. Казват те хората, обръщат ти вниманието и казват: ще се скарваме помежду си и ще станем за смех на хората.

В. Коларов: Само за смех?

И. Йонов: И за резултат.

Д-ръ Н. Геннадиев: Със него да беше се свършило. На 28 септември ново настояване да се определи бъдещата граница. Телеграма № 828: (Чете) „Нощеска след като изпратих телеграмата ми № 826, гръцкият министър на външните работи ме повика въ министерството и въ продължение на два часа ми говори върху нуждата своевременно да се споразумем върху бъдещите ни граници, понеже стремително върви към война по начин да не се хванем за космите след нашите победи, което ще бъде печален край на нашето съглашение“.

Н. Цанов: Тази дата 28 септември да не е нов стил.

Д-ръ Н. Геннадиев: Не, гръците имат стар стил.

Нъкой от дъсницата: След мобилизацията.

Д-ръ Н. Геннадиев: Да. (Чете) „Прибави, че според положителни сведения, които получил от една друга столица, между България и Сърбия било постигнато вече съглашение за „зона на влияние“, като сме възприели една линия от третите граници при Патерица до Велес, като минава между Шип и Куманово и от Велес до Охрид, следователно, ние сме отстъпили на сръбските Скопие и мѣстностите западни от Скопие, именно: Тетово, Гостивар, а може-би, Велес“. — Защо сте дали на отъзи, а на нас не давате? И ние искаме да ни се отстъпят български мѣста. (Чете) „Отговорих, че не знам нищо по това съглашение. Прибавих, че не еднократно съм имал грижа да изтъкна пред Вас тяхното желание да се разберем по този въпрос, но че досега нищо не сте ми отговорили, така щото официално не съм въ положение да говоря съ него по този въпрос“. И действително, нищо не е говорил. Туй подкачили доста рано, от август мѣсец още“.

На 10 октомври нашето правителство е уведомено, че от България полковник Васич ще отиде въ Атина, за да сключи военна конвенция, че, следователно, каквото ще се сключва, може да бъде против нас, защото на нас не се съобщава. Ето при какви условия на 6 октомври се подкачи войната.

Министър П. Пешев: На 5.

Д-ръ Н. Геннадиев: На 6 октомври сутринта се подкачиха неприятелските действия. — Г-да, колкото и да било българското правителство спокойно от страна на Сърбия, колкото и да не се тревожило от предупрежденията, които е получило, че едва-ли

ще устоят сърбитъ на своитъ задължения, колкото отъ една страна да не е обръщало внимание на ромънската опасност, когато е получило вече такава телеграма, когато въ самото начало на военнитъ дѣйствия има коренно несъгласие между насъ и гърцитъ и когато това несъгласие е толкова голямо, щото не смѣемъ да си разкриемъ картитъ одинъ други, или не се подкача войната, или ако прѣдварително не е имало кой да мисли и събитията сж вървѣли по петитъ ни и сж ни вкарвали въ единъ безизходенъ пътъ, само едно е спасението: войната да бѣде колкото е възможно по-кратка, да се сключи миръ колкото е възможно по-скоро, колкото се може да излъземъ по-малко изтощени отъ първата борба, за да можемъ не съ текста само на договоритъ да докажемъ своитъ права, но когато докажемъ, че ние сме прави, да знаятъ, че задъ насъ има и надеждна войска.

Тази обязаностъ на българското правителство е очевидна. И когато говоря за желанието на известни правителствени хора да прѣдизвикатъ външна намѣса още въ началото на войната, не го правя за да укоря г. Данева, който е далъ тѣзи съвѣти, не го правя за да отнема отъ славата на г. Гешова, не го правя за да докажа, че нѣма достатъчно воинственостъ у г. Теодорова. То е нѣщо разумно. Едно правителство има право да се грижи за сключване на миръ, има право и още на 8 октомврий да мисли по какъвъ начинъ ще дойде европейската интервенция или даже да я прѣдизвикаме да дойде, но нѣма защо тукъ да се разправятъ басни, нѣма защо да се крие истината, нѣма защо ти да се прѣначавя и отъ хубавото положение, въ което се намираше г. Теодоровъ, като прѣдставителъ на тогавашното правителство, да завзема едно положение фалшиво, което днесъ го излага. На 8 октомврий, три дена, слѣдователно, слѣдъ подкачането на военнитъ операции, г. д-ръ Даневъ е заговорилъ въ Стара-Загора за международна интервенция. Понеже тогава прѣдстоеха първитъ неприятели дѣйствия на линията Лозенградъ—Одринъ, телеграфира се на г. Гешова, че още не е врѣме да се говори за интервенция. Какво е обяснението на тая постѣпка, какво е обяснението, което ни дава г. Теодоровъ? Ние мислѣхме да искаме интервенция въ случай на неуспѣхъ, но това не значи ни най-малко, че г. Гешовъ е прѣдписалъ на г. Бобчева да иска интервенция слѣдъ побѣдата при Лозенградъ. Г. Гешовъ трѣбва да е прѣдписалъ не само на него, но и на парижкия дипломатически агентъ да заговорятъ за интервенция, защото и отъ двамата прѣдставители въ Петербургъ и Парижъ има отговори. Тази работа въ нашата архива е ясно изложена. Има една телеграма подписана отъ г. Данева и отправена до г. Гешова, която разрушава всичката аргументация на г. Теодорова. Тази телеграма е отъ 8 октомврий 1912 г., № 11 и тя буквально гласи слѣдующето: (Чете) „Ако руската интервенция не послѣдва, мисля да настояте гърцитъ да нападнатъ Дарданелитъ, да видимъ, да-ли слѣдъ това руситъ ще стоятъ хладнокрѣвни“. Значи желае се тази интервенция и даже трѣбва да насилимъ руското правителство: „Ще нападнемъ Дарданелитъ, какво стоимъ, та не интервенирате“. Тогава намѣсата, искана отъ българското правителство, ако има смисълъ въ дѣйствиата на българското правителство въ него врѣме, има само една смисълъ, че както и други прѣди васъ и ние господа сте мислили, какво българскиятъ народъ не трѣбва да продължава войната много, че намѣсата на европейскитъ сили може да се появи и, ако не се появи, добръ е даже да я прѣдизвикаме, за да свършимъ по-скоро войната, тъй като ние можемъ да бждемъ побѣдителни при едно условие: да напрегнемъ всичкитъ си сили и слѣдъ като изкараме почти послѣд-

ниятъ човѣкъ, който имаме на разположение, съ стремителностъ и бързина да нападнемъ неприятеля, да го изпрѣваримъ въ неговата мобилизация и концентрация, и да се намѣримъ прѣдъ стѣнитъ на Цариградъ. Но ако продължаваме войната 6 мѣсеци, една година, ние нова войска не можемъ изкара; турцитъ нови войски могатъ да докаратъ отъ Азия. Независимо отъ това, една примордиална истина е, която не можеха да разбератъ само хора, които въ казарма не сж спали, които въ войска не сж служили, въ народнитъ движения не сж вземали участие, кръвния дългъ на отечеството не сж си платили и които се намѣрваха въ Министерския съвѣтъ, че българскиятъ народъ направи такова голямо военно усилие, на което примѣръ въ историята нѣма, нито даже въ врѣмето на французката революция: ние изкарахме повече отъ 10% отъ цѣлото население на бойната линия; че такива усилия отъ най-твърдия народъ не може да трае повече отъ 3—4 мѣсеца. По тази причина, слѣдователно, войната трѣбваше да бѣде кратка. Но за да не се отклоня отъ мисълта, която развивамъ, че поведението на тогавашното българско правителство има само тази смисълъ, че желае да се възползува отъ първата намѣса на великитъ сили, за да прѣкрати войната, ще кажа, че ако тогавашнитъ управници заявятъ това откровенно, тѣ ще бждатъ оправдани. То е едно тѣхно мнѣние, на врѣме да се прѣдизвика интервенцията, което показва, че тѣ сж разумни хора. Истина е, че трѣбваше да търсите интервенция по-късно, че ние съвсѣмъ не наврѣме, още на 8 октомврий само за интервенция сънувате. Това доказва у васъ недостатъчно разбиране на работата; но на всѣки случай не е голямъ грѣхъ.

Мнѣнието, че може да се прѣдизвика европейска намѣса, г. Теодоровъ го е развилъ лично на 16 септемврий въ Министерския съвѣтъ прѣдъ генералитъ. Тогава военнитъ сж прѣдупрѣдили българското правителство, че войната възможно е да бѣде дълга. Ние воювахме двѣ недѣли само противъ сърбитъ, отъ 2 до 16 ноемврий — на 15 падна Пиротъ — но подъ знамената и въ студовѣтъ стоеха войницитъ цѣла зима и едва въ мартъ мѣсець се завърнаха. Може да се случи, слѣдователно, и тукъ въ една сериозна война, която нѣма да се свърши като сръбската съ 3 хиляди убити и ранени, дѣто ще паднатъ много жертви, дѣто една империя се бори за своето съществуване, дѣто ще се рѣшава съдбата на България, на Турция и въобще на балканскитъ народи, въ тая война борбата ще бѣде много по-ожесточена и може да се случи да трае дълго врѣме. Тогава г. Теодоровъ е казалъ: „Мѣсець-два най-много, защото ще се намѣсятъ европейскитъ сили и ще ни спратъ“.

И дѣйствително, европейскитъ сили мислятъ да се намѣсятъ въ силата на своитъ права и особено въ силата на своитъ длъжности. Европейскитъ кабинети, когато даватъ съвѣтъ на България да стои мирна, било то руското правителство, било то английското или германското, изпълняватъ една длъжностъ. Това, което насъ вълнува, това, което представлява нашъ народенъ идеалъ, дипломатитъ на голѣмитъ столици не може да ги вълнува нито въ сѣция размѣръ, нито въ малкъ размѣръ. Тѣ гледатъ на събитията отъ по-високо, тѣ гледатъ, прѣди всичко, да запазятъ голѣмитъ интереси на Европа, сир., мира. Отъ една балканска война можеше да се появятъ усложнения. Анексията на Босна и Херцеговина почти докара работитъ до война. Когато се заловятъ за гупата турци, българи, сърби и гърци, отъ друга страна, ако се намѣси и Ромъния, може-би Австрия ще запаля огъня, Русия ще бѣде принудена да се увлѣче. Русия една грамадна империя отъ 180 милиона, ще воюва тогава, когато ѝ

изпаса, когато е подготвена дипломатически, не съума на български министри, но действително дипломатически подготвена. Но тя не желае да изложи европейския миръ тогава, когато нашите интереси изискват да се заловимъ за оръжието. Задъ Русия стои съюзницата ѝ Франция, търговско-индустриална страна, която не само пъкъ не желае война, ами нѣма прѣми интереси на изтокъ, въ която, за такъвъ съществень и жизненъ интересъ, като ревизията и франкфуртския миръ, обществено мнѣние не желае Франция да воюва, а камо-ли за балканските интереси на изтокъ, където Русия и Австрия сж действително ангажирани, но на Франция не става нито топло, нито студено. По тая причина руското правителство, споредъ депешите, които е изпращало да ви чета, защото се намиратъ напечатани въ „Оранжевата книга“, прѣведена вече на български, взема инициативата да се запитатъ европейските кабинети, не желаятъ ли да изучатъ още сега срѣдствата, чрезъ които, слѣдъ първите сражения, когато вече пламъкътъ на воюващите страни ще бѣде малко изгасналъ, да могатъ да повлияятъ да се прѣкрятъ военните дѣйствия. И тамъ даватъ единъ жестокъ урокъ не на насъ българитѣ — защото тая печална слава, която ние спечелихме въ последните двѣ години, българскиятъ народъ не я заслужава — а на правителството, което погуби България. На 1885 г. прѣкарахме една страшна криза въ врѣме на съединението, когато се видѣхме изоставени отъ цѣла Европа и трѣбваше съ оръжие да се боримъ; на 1886 г. бѣхме близо до пропастьта, и ние излѣзохме, и ние изплувахме, защото начело на управлението въ България бѣха ония, които ни завѣща поколѣнието на възраждането, хора, които не само бѣха прѣдани на българските интереси, които не се отхвърляха едни други, които си помагаша, но които имаха и повече умъ и повече дипломатически тактъ. Никога България не е била въ това плачевно положение, чрезъ своите първи хора да даде доказателство на такова печално скудоумие. Урокътъ е за тия хора. Европейските сили не ангажирани прѣмо — не като българския народъ, който изпрати всичко валидно на бойното поле, не като българските граждани, които зарѣзаха къщата си, добитъка си, нивята си, които трѣгнаха старъ баща съ четири-петъ сина, които се срѣщаха на бойното поле, на брѣговетѣ на Мраморно-море — европейските сили, които сж по-малко заинтересовани, виждатъ вече възможностъ да се прѣкрятъ военните дѣйствия още отъ самото начало, прѣди да е пукнала пушка, и измисловатъ мѣрките, които ще взематъ, за да се прѣкрати бърже войната. Само едни хора спятъ — българските управници; само тѣ не желаятъ нито да знаятъ, нито да изучатъ срѣдствата, кога и какъ ще се прѣкрати войната; нито иматъ готови условия за примирие, нито иматъ готови условия за миръ. И когато вече събитията ще ги докаратъ до опиянение, когато българската слава, спечелена отъ българския войникъ, безъ никаква заслуга на българското правителство ще ги докара дотамъ, щото да се видятъ горди властелини, тогава ще захванатъ между столиците да хвърчатъ телеграми, за да докаратъ не споразумѣние за миръ, ами за да докаратъ осуетяване на мира.

На 10 октомврий Министерскиятъ съветъ въ София си измѣни мнѣнието вече. Той не говори за интервенция, а взема мѣрки, за да въоръжи още 100 хиляди души. На 14 октомврий е подадена депешата, която показва, не каква е била мисълта на г. Данева, когато е говорилъ за интервенция, но какъ сж разбрали г. Гешова неговите агенти, или какъ г. Гешовъ е далъ на своите агенти да го разбератъ. Г. Бобчевъ телеграфира съ № 636: „Прѣдъ видъ славния обратъ на военните дѣйствия спирамъ даже въкакъвъ намекъ за интервенция“. То

е подиръ прѣвземането на Лозенградъ. Вѣроятно г. Бобчевъ е помислилъ, че се намираме въ опасностъ, че българската войска е въ навечорието да бѣде разбита и затова г. Гешовъ го кани да иска намѣсата на руското правителство.

С. С. Бобчевъ: Съветъмъ не, е тъй. Ще се обясня послѣ, да не спираме.

Д-ръ Н. Генадиевъ: Добръ. За да намѣримъ тогава смисълъ въ тази работа, ще викаме пѣкой гадателъ да хвърля на бобъ, че той ще измисли, какво значи.

Г. Нирковъ: Анкетата ще установи.

Д-ръ Н. Генадиевъ: Азъ мисля, че ще бѣде по-добръ, г. Бобчевъ, особено за Васъ, да не се повръщаме върху този прѣдметъ и да мина по-нататкъ...

С. С. Бобчевъ: И азъ туй казвамъ.

Д-ръ Н. Генадиевъ: ... на тълкуванията и мѣдруванията на г. Теодорова.

На 28 септемврий още г. Сазоновъ телеграфира на руския посланикъ въ Парижъ: (Чете) „Ние бихме счели за желателно да поставимъ още сега на обсъждане въпроса за намѣсата на силите съ цѣлъ да се прѣкрати войната, слѣдъ първите рѣшителни дѣйствия на борящите се страни“. Слѣдъ първите рѣшителни дѣйствия, защото тогава е естествено да се намѣсятъ, но кои ще бѣдатъ рѣшителни дѣйствия, това пѣщо, разбира се, ние сме най-компетентни да опрѣдѣлимъ. А на 8, когато се говорѣше за интервенция, бѣше прѣвзета Дервишъ-могила съ единъ раненъ. Това бѣха рѣшителните дѣйствия до нея дата. (Продължава да чете) „Разбира се отъ характера, който ще взематъ военните дѣйствия и отъ степенята на успѣха на тази или онази страна ще зависи постигането на възможни резултати въ опрѣдѣлянето основата на намѣсата. Прѣдполагаме, обаче, че тежкиятъ характеръ на войната едва-ли би съотвѣтствувалъ на интересите на балканските държави, прѣдъ видъ ограничеността на тѣхните ресурси.

„Най-целесъобразно би било, ако Франция би взела върху себе си продължението на започнатото дѣло за обединението на европейските държави“...

Отговоръ: (Чете) „Съгласно прѣдварителното съглашение на Франция съ петербургския и лондонския кабинети, г. Поанкаре е телеграфиралъ циркулярно на французките прѣдставители при великите сили, като имъ прѣпоръчва сега още да подготвятъ посрѣдничеството на силите между портата и балканските държави, каквото посрѣдничество трѣбва да стане веднага, слѣдъ като първите въоръжени сблъсквания охладятъ пламъкъ на противниците“.

Тукъ виждаме желанието на великите сили да се намѣсятъ, за да прѣкрятъ войната. Каква ще бѣде тази намѣса, ще зависи отъ хода на военните дѣйствия. И понеже великите сили, включително и Русия, бѣха заявили отначало, че, каквото ще да става, териториални придобѣтениа нѣма да се допуснатъ въ полза на никого, въ полза на побѣдителя, сега вече има отстъпление отъ този принципъ. И това бѣше изтъквано по единъ много любопитенъ начинъ въ единъ мѣродавенъ французки вѣстникъ. Това значи: нѣма да допуснемъ, ако вие бнете българитѣ, или сърбитѣ, или гърцитѣ, да имъ вземете отъ земята, но ако биятъ васъ, разбира се, отъ вапата земя ще взематъ. Истината е, че както въ врѣме на гръцко-турската война, наистина, запази се Гърция, но не свършено, запази се Турция, но не свършено, въ всѣки случай, освѣнъ ректификация на границата, гърцитѣ платиха обезщетение отъ

100 милиона лева, така и сега, ако искаш да имаш съчувствието на великите сили, трябва да бъдеш самъ силенъ, трябва да побѣдишъ неприятеля. Когато загърми топътъ, той е, който рѣшава, и особено той е, който ръководи съчувствието на великите сили. Наша длъжностъ бѣ, слѣдователно, да бъдемъ побѣдителъ, колкото е възможно по-бързо, по-гръмоносно, и толкозъ по-големо щѣше да бъде съчувствието на цивилизацията свѣтъ.

Вие виждате вече една отстъпка, войната е неминуема, войната никой не може да я прѣдотврати, европейските сили не държатъ вече на принципа на статуквото. Тѣ знаеха много добръ още тогазъ, когато сж говорили, че нѣма да допуснатъ териториални придобития, че това се е казвало само, за да може да възпре избухването на войната, но не че непрѣмънно ще се приложатъ тия желанія на Европа, нито пъкъ чо има възможностъ въ всѣки единъ моментъ — Европа да си наложи волята, не за това, че ние сме по-силни отъ великите сили, съединени паедно, но затова, защото мжно се обединяватъ великите сили, когато се касае тѣ да взематъ мѣрки противъ коя да е отъ балканските държави. Сега, слѣдъ прѣвземането на Лезенградъ работитѣ се развиватъ много бърже. Слѣдъ люлебургските сражения положението въ Европа е съвършено измѣнено. Съръ Едуардъ Грей заявява въ камарата на общинитѣ, верѣдъ единодушни рѣкопѣлсканія отъ опозиция и правителствени, че никой не може да оспорва правото на балканските държави да си прѣдложатъ условията за миръ, слѣдователно, подиръ тия военни успѣхи тѣ каквото рѣшатъ, то ще бъде мирътъ. Това нѣщо добива по-конкретна форма. Най-напрѣжъ ние намираме въ телеграмата, която прочете вчера г. Теодоровъ, обнародвана въ ромжиската зелена книга отъ 27 октомврий 1912 г. — 27 октомврий е подиръ люлебургските сражения, но прѣди Чаталджа — (Чето) „Турскиятъ министъръ Сефа-бей дойде да ми събщи: твърдѣ компрометираното състояние на нашата войска не ни позволява да се надѣваме да можемъ да защитаваме Чаталджа. Ще прибѣгнемъ, слѣдователно, до политически срѣдства, за да попрѣчимъ на влизането на българитѣ въ Цариградъ. Искаме отъ великите сили, като спратъ хода напредъ на българската войска да повлияятъ, за да спратъ военнитѣ дѣйствия и да се подкачатъ прѣговори за миръ. Прѣми прѣговори за примирие ще бъде губено врѣме и не можемъ да прѣвидимъ страшнитѣ послѣдствия отъ окупирването на Цариградъ отъ неприятеля. Ромжиското правителство е помолено да повлияе и то въ сжщата смисълъ“. Но това е на 27 октомврий.

Д-ръ Й. Фаденхехтъ: Интервенция ли искатъ?

Д-ръ Н. Генадиевъ: Не, не искатъ интервенция; отъдѣ разбрахто, че искатъ интервенция?

Д-ръ П. Джидровъ: Не разбрахме телеграмата. Мисълъта Ви не можахме да разберемъ.

Д-ръ Н. Генадиевъ: Почакайте една минута. Това е на 27 октомврий. На 22 октомврий има вече формално прѣдложение отъ Поанкаре отъ страна на Франция, въ съгласие съ Русия; това е телеграмата, за която говорихъ, че е прочетена вчера отъ г. Теодорова: (Чето) „Незабавна памѣса на великите сили въ Цариградъ и прѣдъ балканските държави. Турското владичество въ Европа сведено на Цариградъ, съ една зона наоколо, която да трѣгва отъ устието на р. Марница и да свършва на Черно море. Въ тая зона да влиза и Одринъ. За Албания автономия“ и т. н. Това е на 22 октомврий. На 22 октомврий великите сили сж сезирани съ едно прѣд-

ложение на Франция, въ съгласие съ Русия, да се отстъпи, освѣтъ Албания, която ще стане автономна, всичката Европейска-Турция на съюзницитѣ, съ изключение на Цариградъ, съ една граница Мидия—Еносъ; това значи отъ устието на р. Марница до Черно-море, но да се влава вѣтрѣ като клишъ и Одринъ. На 24 октомврий, вслѣдствие постѣпкитѣ, които е направило нашето правителство въ Петербургъ, руското правителство заявява — и това личи отъ една телеграма, отправена отъ г. Сазонова на г. Неклюдова и обнародвана въ оранжевата книга — на 24 октомврий руското правителство заявява, че нѣма нищо противъ присъединяването на Одринъ къмъ България, слѣдователно, турското владичество въ Европа ще остане — два дена по-късно отъ 22 октомврий отъ французкото прѣдложение — още по-малко: Мидия—Еносъ, по Одринъ ще влиза не вече въ Турция, а въ България. На 27 октомврий ние виждаме постѣпката, която прави Сефа бей прѣдъ ромжиското правителство. Тая телеграма има тази важностъ, че показва какво е било настроението въ Цариградъ, показва още каква е била длъжността на българското правителство и доколко е било погрѣшно мнѣнието на г. Теодорова, че турцитѣ съвсѣмъ не сж били мислили да сключатъ миръ и че не е било възможно да се сключи износенъ за България миръ, безъ да ставатъ сраженията на Чаталджа. Но това се нуждае отъ едно малко обяснение.

Българското правителство е въ течение на въпроса; българското правителство знае на 22 октомврий, че цѣлата Европейска-Турция, съ изключение на това, което оставаше по лондонския договоръ на Турция, ще бъде дадена на съюзницитѣ, съ изключение на Одринъ. А на 24 октомврий българското правителство знаеше, че му се дава и Одринъ. Но ще речете: турцитѣ даватъ ли го? Толкова е важно, да-ли го даватъ турцитѣ, колкото е важно да-ли го дава Европа. При сключването на мира, най-напрѣдъ трѣбваше да знаемъ, какво ще кажатъ великите сили. Когато ние подкачахме военнитѣ дѣйствия, въздѣйствието на великите сили е ограничено, защото никой отъ тѣхъ нѣма да трѣгне съ кораби да бомбардира българските градове, за да спратъ насъ да не се биешъ съ Турция. Но, когато балканските държавини воюватъ вече, когато сж изтощени, въздѣйствието на великите сили е голѣмо, тѣ вече могатъ да наложатъ това, което диктуватъ тѣхнитѣ интереси. И ако това нѣщо не бѣше известно на когото и да било, нѣмаше освѣтъ да си спомнимъ, какво е станало подиръ побѣдоносната война между Русия и Турция, слѣдъ освободителната война на голѣмата, на великата Русия, която е стигнала, наистина, подъ стѣнитѣ на Цариградъ, която можеше да прати войскитѣ си въ Цариградъ, ако нѣма международното задължение да не ги праща — и на нея наложиха ревизия на мира, който тя сключи съ Турция. Събраха се великите сили на аеропагъ въ Берлинъ и тамъ дѣлѣха, кжсаха, сѣкоха, както искаха и особено както имъ изнасяше. Не е чудно, слѣдователно, че сжщото може да се случи и сега. И първото нѣщо, съ което единъ български управникъ трѣбваше да мисли и разчита, то е желанието на европейските сили. Великите сили абдикираха още на 24 октомврий, като заявиха, че всичко това ще бъде на съюзницитѣ. Наистина, прѣдложение излиза само отъ една група, но вече има свѣдѣния, че и другата група нѣма да се противи. Въ българската архива има доказателства, че отъ Виена и Берлинъ не само се изказватъ съчувствия, но че вече за принципа на статуквото никой не държи, нито за възможността на балканските държави да взематъ всичката тая територия на Балканския полуостровъ, съ изключение на резервитѣ, които сж направени: Албания автономна и на Сърбия да не се дава изходъ на Адриатическо-море.

Но и по-рано, още на 18 октомврий, нашият прѣд-ставителъ въ Лондонъ е билъ запитанъ отъ лице, на което думитъ можеха да иматъ голѣмо значение, какви ще бъдатъ исканията на българитъ подиръ побѣдата, побѣда, която е вече придобита и за която всички сж увѣдомени. „Цариградъ“ — отговаря г. Маджаровъ — „съ Босфора и Дарданелитъ не искаме, по настояване върху останалия брѣгъ на Егейското-море. Солунъ съ Св. Гора може да се тури подъ европейска комисия и обяви свободно пристанище“.

В. Коларовъ: Значи, Солунъ е прѣдаденъ.

Д-ръ Н. Генадиевъ: „На Албания — автономия и, за запазване интереситъ на силитъ, балканскитъ държави могатъ да поематъ частъ отъ турския дългъ“. Г. Маджаровъ е получилъ поздравление за умѣреността на българитъ, защото сж мислили, че това е възгледътъ на българското правителство.

Г. Кирковъ: А то е на друго мнѣние.

Д-ръ Н. Генадиевъ: Това е отъ 18 октомврий. Не трѣбва да вадимъ прибързани заключения, че е даденъ Солунъ, защото на 19 октомврий г. Маджаровъ е получилъ отъ г. Гешова отговоръ, дотѣша № 1.880, че „искаме непрѣмѣнно Солунъ, който се иска и отъ гърцитъ, та, въ това отношение съ тѣхъ ще трѣбва да се третира“. На 19 октомврий има едно увѣдомление отъ Виена, което се намира въ депеша № 1.090: „Прѣдставителътъ на една приятелска велика сила мисли, че България ще бѣде скромна и ще вземе Тракия и Македония безъ Цариградъ и Солунъ, но България трѣбва да се споразумѣе съ Ромъния за малко изправление на границата“. На 22 октомврий тѣй сѣщо Турция иска медиация. Тази европейска намѣса, за която г. д-ръ Даневъ говорѣше на 8 октомврий, тази европейска намѣса, която ние чакаме да се произведе прѣди да е пукнала пушка и която искаме да прѣдизвикаме съ форсиране на Дарданелитъ — отъ кого? — отъ гръцката флота, тя вече се явява.

Д-ръ С. Даневъ: Г. Генадиевъ! Смислътъ на моята депеша е да се обсъди идеята за намѣса, за да се почнатъ постѣпки, които могатъ да се увѣличатъ съ успѣхъ, едва слѣдъ 10 дена, прѣзъ което врѣме военнитъ операции естествено ще слѣдватъ. Ако депешата е дадена на 8, то не значи, че на 9 ще се осъществи интерпелацията, а ще се минатъ десетина дена, прѣзъ което врѣме военнитъ операции ще слѣдватъ.

Д-ръ Н. Генадиевъ: Азъ не Ви осъждамъ, г. Даневъ, за това нѣщо. Азъ не намирамъ, че Вие сте искали друго нѣщо, освѣтъ това, което е казано въ Вашата депеша. — На 22 октомврий турцитъ искатъ вече медиация, само че Високата порта се намира въ по-друго положение, не вече, както ние бѣхме на 8 октомврий, нито както бѣхме ние на 10 или 20. На 22 октомврий вече сж привършени сраженията при Люле-Бургазъ и първата мисълъ на Високата порта е да иска да се намѣсятъ великитъ сили за спирането на военнитъ дѣйствия. И това е съобщено на нашето правителство. Това, което щѣхме да го очакваме, това, което щѣхме да го прѣдизвикаме, дошло е вече. Като имате прѣдъ видъ и депешата, отправена отъ г. Сазонова на г. Изволски въ Парижъ, за да се прѣдизвика намѣсата на великитъ сили, та подиръ първитъ рѣшителни дѣйствия да наложатъ спирането на военнитъ дѣйствия, сега ще очѣните новото поведение на великитъ сили. Някоя отъ тѣхъ не желае да се намѣси, ами всички, включително и Берлинъ, заявяватъ: ние ще прѣдставимъ

това ваше искане на съюзницитъ. Толкова е порасналъ престижътъ на съюзницитъ и простира най-напрѣдъ на България, защото това, което рѣши сѣдбата на Турция, то е Люле-Бургазъ, то е Косовото-поле, на което се рѣши сѣдбата на Балканския-полуостровъ. Когато Високата порта вижда, че не е възможно, чрѣзъ намѣсата на силитъ, да се спре ходътъ на българската войска и че по всѣка вѣроятностъ и Чаталджа ще бѣде пробита и тогава българитъ, като побѣдители, могатъ да влѣзатъ въ Цариградъ, тогава вече тя прибѣгва къмъ по-други дѣйствия. Молбитъ къмъ великитъ сили ставатъ по-усилени и, прѣди да се получи отъ тѣхъ отговоръ, отправя се направо телеграма не до съюзницитъ, а до оногова, който е подъ стѣнитъ на Цариградъ, отправя се телеграма до оногова, когото единственъ признаватъ и днесъ турцитъ за побѣдителъ — до българската войска, въ лицето на българския царъ. Истина е, че въ него врѣме и другитъ правителства се отнасяха къмъ България, като прѣдставителка на съюза, както се изразява французкиятъ посланикъ въ Берлинъ: „Защото вие сте най-внушителна сила, не само материялна, но и морална и културна, на Балканския-полуостровъ“. Истина е, че днесъ не е сѣщото положение, но, въ всѣки случай, въ него моментъ, хората се отнасятъ до насъ да искаме миръ. Ето телеграмата, която носи дата 29 октомврий, отъ Кямилъ-паша до българския царъ:

(Чете) „Въ желание да положимъ край на нещастията отъ войната, ние се отнесохме до медиацията на великитъ сили, за да можемъ да докараме едно съглашение съ Ваше Величество и неговитъ съюзници за сключване на миръ. Но, като се опирамъ на старитъ отношения, които съмъ ималъ честта да имамъ съ Ваше Величество, помислихъ, че тоя резултатъ по-бързо и по-лесно ще може да бѣде постигнатъ, като се отнесе направо къмъ Ваше Величество въ тия трудни минути. Ида, слѣдователно, да помоля Ваше Величество, въ името на императорското правителство, да има добрината, като се постави по срѣдата между съюзницитъ и насъ, да разрѣши на главнокомандующия на своята войска да се споразумѣе съ генералисимуса на императорската армия за сключване на примирие, както и на прелиминаренъ миръ. Кямилъ-паша“.

Тая депеша е била протелеграфирана на царя и въ сѣщото врѣме, слѣдъ като се получили отговорътъ, който ви прочете г. Теодоровъ, телеграфирана е и на съюзницитъ и е искано и тѣхното мнѣние. Тукъ е най-фаталната грѣшка на българското правителство. Такива грѣшки сж десетки, крупни, огромни, но тази е най-големата грѣшка, дѣто не побърза да приеме прѣдложението на Кямилъ-паша.

Защо не е прието прѣдложението на Кямилъ-паша? Всички депешы, които сж размѣнени съ съюзницитъ, доказватъ само едно нѣщо: че работата се е протакала, додѣто се пробие Чаталджа и влѣзатъ българскитъ войски въ Цариградъ. Не може да се поддържа прѣдъ хора сериозни, че намѣрението е било да се пробие само Чаталджа и да не се влиза въ Цариградъ. Такава мисълъ не може да влѣзе въ главата на никой воененъ човѣкъ, на никой човѣкъ съ здравъ разсѣдъкъ. Тя е неприемлива.

Какво бѣше положението на 29 октомврий? Ако, при обявяването на войната, българското правителство не бѣше прѣдупрѣдено, че ще има разправия съ Ромъния, на 29 октомврий това му е извѣстно, извѣстно му е отъ молбата отправена отъ руското правителство, да се споразумѣемъ съ Букурещъ, отъ прѣдупрѣждението, дошло отъ нашия български министъръ, който е чулъ отъ австрийския прѣдставителъ, на когото пъкъ ромънскиятъ кралъ е казалъ, че Ромъния ще иска компенсация. Прѣдупрѣдено е и отъ други страни, и отъ Виена и отъ Берлинъ. Така щото българското правителство знае, че ще

има разправия съ Ромъния. Това е, което прѣдизвика, мислята на г. Данева въ Букурещъ. Тогава още бѣше извѣстно на българското правителство, че отъ тамъ ни чака една малка компликация. Въ врѣме на война, най-малкото усложнение може да порасне и да стане фатално, и ние видѣхме какви размѣри взема то — такива размѣри, щото то рѣши участието на Балканския полуостровъ. Отъ страна на Гърция нищо не се е измѣнило или, въ всѣки случай, нищо не се е подобрило. Отъ страна на Гърция положението е даже по-лошо, защото ние сега вече знаемъ какви сж исканията на гърцитѣ. И когато г. Даневъ има добрината да ми ги съобщи на Чаталджа за пръвъ пътъ, азъ оставахъ очуденъ, видѣхъ, ми се невѣроятни. Който е челъ най-напрѣдъ тѣзи искания, формулирани слѣдъ Люле-Бургазъ, който и да ги види, ще остане възмущенъ, какъ е възможно гърцитѣ претенции да отидатъ до тамъ. Но, единъ пътъ изявени тѣ, нѣма никакво съмнѣние, че положението става опасно. Ние имаме, слѣдователно, интересъ да си дадемъ смѣтка, не само кждѣ е нашата длъжностъ, но и кждѣ е нашиятъ интересъ. И кждѣто сж интереситѣ на българския народъ, тамъ е нашата длъжностъ. Ние не можемъ да бждемъ коварни — нѣма да го повтарямъ — ние не сме били никога нелоялни спрямо своитѣ съюзници, не сме искали да вземемъ нито повече, отколкото пишатъ договоритѣ, нито повече, отколкото ни се пада. Но ние не винаги сме се ржководили отъ собственитѣ си интереси. Договоритѣ съ сѣрбитѣ, по причинитѣ, които обяснихъ, съдържа вече зародишъ за бждещи компликации. На 29 и 30 октомврий, когато се получи депешата отъ Кямилъ-паша, ние знаехъ отъ една депеша отъ г. Хаджи-мишева, че, споредъ свѣдѣния, които е събралъ въ Атина, сѣрбитѣ претендиратъ на Шипъ. Ние знаехъ, че още въ самото начало, прѣди обявяването на войната, сѣрбскиятъ консулъ въ Солунъ бѣше разпространилъ, кои земи ще бждатъ сѣрбски, и въ тѣхъ влизаха не ония, които бѣха вписани въ договора, а ония, които отпослѣ искаха сѣрбитѣ. Ние знаехме най-официалнитѣ изявления, направени въ Велесъ, че той ще остане сѣрбски градъ. Ние знаехме, че не се отнасяха съ българитѣ въ Македония тѣй, както нашитѣ войски, нашитѣ власти се отнасяха съ гърцитѣ въ Тракия, нито въ зоната окупирана отъ гърцитѣ, нито въ зоната окупирана отъ сѣрбитѣ. И, слѣдователно, при такива отношения, когато извѣтрѣ оный братство, което ние си въображавахме, че ще настане, щомъ като се подкачатъ неприятелскитѣ дѣйствия, трѣбваше да видимъ кждѣ сме и да си направимъ смѣтката за себе си.

(Прѣдседателското мѣсто заема подпрѣдседателъ г. д-ръ С. Иванчовъ)

И тая смѣтка е свършено ясна. Ние държахме положението въ ржцѣтъ си, ние бѣхме заповѣдницитѣ. При всичко че договоритѣ бѣха сключени противъ насъ, при всичко че въ тѣхъ бѣше вложенъ минималенъ умъ, който единъ най-обикновенъ човѣкъ може да притежава, пакъ въ насъ бѣше положението, по силата на нѣщата. Истина е, че всичкитѣ турски сили бѣха насочени противъ насъ; истина е, че ние противостояхме на напора на турската армия. Противъ гърцитѣ и сѣрбитѣ нѣмахме нищо, и тамъ бѣше нашата слабостъ. Единъ пътъ изметени отъ Македония турскитѣ войски, противъ Сърбия неприятелъ нѣма, пейната войска, която не е изтощена, която е имала само едно сериозно сражение при Куманово — другагдѣ е имала само схватки — нейната войска ще бжде запазена, тя се намира въ здрави мѣста, тя не е дала много жертви и не е застрашена отъ никого, защото сръбчу нея турчинъ нѣма. Гърцитѣ се намирахъ тѣй сждо въ прѣимуществено положение, понеже нѣмахме сръбчу тѣхъ неприятелъ; каквато и да имъ е войската, тѣ достигнаха въ Солунъ, успѣха съ хитрини, по ка-

къвто и да е начинъ, да влѣзатъ въ него прѣди насъ, но и сръбчу тѣхъ неприятелъ не оставаше; имаше една янинска крѣпостъ, която прѣвзеха по начинъ извѣстенъ на всѣкого, но една янинска крѣпостъ, която не можеше да бжде опасна за тѣхъ, защото, както отъ Одринъ Шукри-паша не можеше да излѣзе съ хубавата си 80-хилядна армия, така и Есадъ-паша не можеше да излѣзе отъ Янина, защото имаше още по-малко армия. Така щото сръбчу сѣрби и гърци турчинъ не оставаше. Сръбчу насъ на Чаталджа имаше много турци и това съставляваше нашата слабостъ. Но кждѣ бѣше нашата сила? Нашата сила бѣше, че ние сме господари на положението. Ако ние подадемъ ржка на турчина, да речемъ да сключимъ миръ и да оставимъ другитѣ да се биятъ, на часа, въ 24 часа, ще дойдатъ да ни молятъ и тѣхъ да приемемъ въ мира. Защото за никого не подлежеше на съмнѣние, че оставени турцитѣ свободни, при благоволителния неутралитетъ на България, отъ сѣрби и гърци нѣмахме да има сериозно съпротивление, и турцитѣ можеха да се разправятъ съ тѣзи двѣ армии. И слѣдователно това, което единичко ни даде Господъ въ ржцѣтъ, което ни даде българска войска въ ржцѣтъ, съ него трѣбваше да сжпимъ.

Азъ зная възраженията, които ще ми се направятъ: „Ние не желаемъ да бждемъ вѣроломни, ние не желаемъ да изоставимъ съюзницитѣ“. Това е, съ което г. Гешовъ се е хвалилъ навсѣкждѣ; това е алфата и омегата на неговата политика — можешъ да прѣзирашъ българскитѣ интереси, на гърка да не прѣзирашъ интереситѣ. Азъ такава политика не сподѣлямъ, не за това, защото прѣпорѣчвамъ вѣроломство — както ме обвини на врѣмето в. „Миръ“, когато бѣхъ въ Министерството на външнитѣ работи, та го възпроизведеха европейски вѣстници, защото всичко, съ което може да се ругае България, въ такива вѣстници го намиратъ нашитѣ врагове — не защото съмъ привърженикъ на вѣроломството, но защото ние имаме право да сключимъ миръ. Ние наистина имаме задължение да не сключваме нито примирие, нито миръ безъ съюзницитѣ, но това задължение не значи, че трѣбва да го изпълнимъ по такъвъ безуменъ, безсмисленъ и прѣстапенъ начинъ, както го изпѣлни г. Гешовъ, който докрай поддържаше всичкитѣ претенции на гърцитѣ и сѣрбитѣ, които прѣдвяха най-напрѣдъ въ Лондонъ, не за да сключатъ миръ, а за да попрѣчатъ на насъ да сключимъ миръ. (Ржкоплѣскане отъ дѣсницата и дѣсния центъръ)

Прѣдседателствуващъ д-ръ С. Иванчовъ: Г. Генадиевъ! Моля Ви се.

Г-да! Понеже г. Генадиевъ не е свършилъ още рѣчъта си и часътъ е 8, азъ ще трѣбва да се допитамъ до Народното събрание, желае ли да се продължи засѣданието.

М. Такевъ: Снощи стояхме до 11 ч.

Отъ лѣвицата и дѣсницата: Утрѣ нека продължи.

Н. Харлаковъ: Въ слѣдующето редовно засѣдание — въ петѣкъ — защото утрѣшниятъ день е опрѣдѣленъ за питания и запитвания.

Д-ръ П. Джидровъ: Понеже г. Генадиевъ ще говори повече и Народното събрание рѣши въпроса, да му се даде възможностъ да се изкаже, азъ прѣдлагамъ засѣданието да се отложи за утрѣ.

Прѣдседателствуващъ д-ръ С. Иванчовъ: Г-да! Чуйте какво ще каже прѣдседателството. Вие знаете, че Народното събрание взе рѣшение да се изслуша г. Генадиевъ докрай. Сега часътъ е 8. Азъ не зная, да-ли г. Генадиевъ ще има да говори още много или малко, но азъ съмъ длъженъ да попитамъ Народното събрание, което е господаръ да се произнесе, да-ли

желае да се продължи заседанието, за да довърши г. Геннадиев речта си, или желае да се вдигне заседанието.

Д-ръ Н. Геннадиев: Азъ се много стъснявамъ, г. г. народни представители, защото дъйствително дълго говорихъ, и не искамъ да ви заставямъ да ме слушате; но щомъ като отъ народнитъ представители се изказва желание да доизкарамъ речта си, азъ бихъ ви помолилъ въ интереса на работата да остане продължението за утръ, за да мога да пръгледамъ ждъ мога да направя съкращения.

Т. Теодоровъ: И азъ молихъ вчера за същото, ама нѣмаше кой да ме слуша.

Н. Харлаковъ: Утръшниятъ день, споредъ едно по-раншно рѣшение, е опредѣленъ за питанія и запитвания, и заради туй ние правимъ предложение речта на г. Геннадиева да се продължи въ слѣдующето редовно заседание — въ петъкъ.

Прѣседателствующъ д-ръ С. Иванчовъ: Г. г. народни представители! Чувамъ отъ лѣвицата, да ми се говори, да се отложатъ разискванията не за утръ, който е день опредѣленъ за питанія и запитвания, станали вече пълъ волномъ, но за въ петъкъ. Чувамъ отъ тая страна (Сочи народняшката група) да ми се казва: „Вие снощи продължихте заседанието и подиръ вечеря“.

Т. Теодоровъ: Оставете моя въпросъ; азъ знамъ какъ ме гледате всички, тъй че нѣма нужда да се обяснявате, гледайте си работата.

Прѣседателствующъ д-ръ С. Иванчовъ: Недѣйте вдига шумъ, безъ да разбирате, какво се иска.

Т. Теодоровъ: Азъ не се сърдя, азъ само казвамъ.

Прѣседателствующъ д-ръ С. Иванчовъ: Не е въпросъ, да-ли се сърдите или не, г. Теодоровъ. Азъ се обръщамъ най-подиръ къмъ г. Геннадиева да има прѣдъ видъ, че по едно изключение му се продължи времето повече, за да може да довърши своята речъ, и че не трѣбва да излиза отъ онѣзи рамки, които ни поставя правилникътъ. Заради туй питамъ г. Геннадиева, ако той мисли, че може да свърши още за малко, азъ ще моля народното представителство да поседи още единъ часъ да го изслуша.

Д-ръ Н. Геннадиевъ: Не ще мога.

Прѣседателствующъ д-ръ С. Иванчовъ: Тогава, ще питамъ най-напрѣдъ Народното събрание, желае ли да се продължи заседанието тази вечеръ или не.

Които сж за продължението на заседанието, да си вдигнатъ ржката. (Единъ вдига) Народното събрание не желае да се продължи заседанието.

Вториятъ въпросъ е, желае ли Народното събрание да се даде възможность на г. Геннадиева и послѣдующитъ оратори, които има да говорятъ, да взематъ думата и да продължимъ въ утръшното заседание.

А. Стамболийски: Ами питаніята и запитванията? Нека остане за други день.

Прѣседателствующъ д-ръ С. Иванчовъ: Моля. Понеже утръшниятъ день е опредѣленъ по правилника и по рѣшение на Народното събрание да остане свободенъ за питанія и запитвания ...

П. Даскаловъ: Азъ прѣдлагамъ въ утръшното заседание да продължи г. Геннадиев речта си.

А. Станчевъ: Трѣбва да има връзка въ речта.

Д. Теневъ: Този въпросъ е рѣшенъ. Гласувано е и е взето рѣшение, че утръ ще имаме запитвания.

Прѣседателствующъ д-ръ С. Иванчовъ: Моля Ви се, слушайте до край.

Г. Даскаловъ прави предложение утръ г. Геннадиев да продължи речта си, но азъ ще го помоля да вземе прѣдъ видъ, че има вече рѣшение на Народното събрание, ...

П. Даскаловъ: И това що бжде рѣшение.

Прѣседателствующъ д-ръ С. Иванчовъ: ... че идущия, всѣки втори четвъртъкъ да бжде оставенъ за питанія и запитвания, и ако почитаемото Народно събрание иска сега да вземе друго рѣшение, то е господаръ да го направи. Затуй турямъ на гласуване направеното предложение — утръ да се продължатъ дебатитъ по анкетата. Които г. г. народни представители сж съгласни, щото утръ, мимо взетото по-рано вече рѣшение, да се продължатъ дебатитъ по анкетата, да си вдигнатъ ржката. (Мнозинство) Приема се.

Н. Харлаковъ: Това показва, че болшинството систематически не допуска да се развиватъ питаніята и запитванията.

Прѣседателствующъ д-ръ С. Иванчовъ: Утръ ще продължава същиятъ дневенъ редъ. Вдигамъ заседанието.

(Вдигнато въ 8 ч. 10 м. вечеръта)

Прѣседателъ: Д-ръ Д. К. Вачовъ.

Подпрѣседателъ: Д-ръ С. Иванчовъ.

Секретари: { Д-ръ Н. Георгиевъ.
П. Панайотовъ.

Началникъ на Стенографското бюро: Т. Гълъбовъ.